

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет

(повна назва факультету)

кафедра педагогіки дошкільної та початкової освіти

(повна назва кафедри)

**ФОРМУВАННЯ ОЦІННО-ЕТИЧНИХ СУДЖЕНЬ
У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ
ПІД ЧАС ГРИ В ШАХИ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 11-471 групи

Спеціальності 012 Дошкільна освіта

Спеціалізація: логопедія

Освітньо-професійної (наукової)

програми Дошкільна освіта

Чучман Олена Кузьмівна

Керівник к.пед.н., доцент Полєвікова О.Б.

Рецензент к.філолог.н., доцент Мироненко О.В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи формування оцінно-етичних суджень у старших дошкільників під час гри в шахи	6
1.1. Оцінно-етичні судження у структурі мовленнєво-ігрової діяльності дітей дошкільного віку	6
1.2. Особистісний аспект проблеми розвитку мовлення	14
1.3. Шахи як освітній феномен	17
РОЗДІЛ 2. Методичні основи формування оцінно-етичних суджень у старших дошкільників під час гри в шахи	25
2.1. Характеристика рівнів сформованості оцінно-етичних суджень у старших дошкільників	25
2.2. Вимоги до організації та проведення індивідуальної роботи з розвитку мовлення дошкільників	32
2.3. Принципи, методи і форми роботи з формування оцінно-етичних суджень у старших дошкільників під час гри в шахи	37
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46
ДОДАТКИ	50
ДОДАТОК А. Перспективний план навчання дошкільнят основ гри в шахи	50
ДОДАТОК Б. Казки про шахи	59
ДОДАТОК В. Дидактичні шахові ігри та завдання	64
ДОДАТОК Г. Кодекс академічної доброчесності	70
ДОДАТОК Д. Довідка про перевірку в ЮНІЧЕК	71

ВСТУП

Актуальність дослідження обумовлена потребою виконання основних положень Базового компоненту дошкільної освіти – Державного стандарту дошкільної освіти України, що визначає державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини 6 (7) років; сумарний кінцевий показник набутих дитиною компетенцій перед її вступом до школи, зокрема, шахово-ігрової компетенції, передбаченої його варіативною складовою.

Гра – провідний вид діяльності дітей, у якій дитина вчиться, розвивається, зростає. Гра в шахи – дуже потужний інструмент гармонійного розвитку інтелекту дитини в ігровій формі, збагачення словникового запасу рідної мови оцінно-етичними категоріями, виховання у дошкільників позитивних морально-етичних якостей, уміння оцінювати і висловлювати своє ставлення до довкілля і подій у художніх творах.

Методичним забезпеченням навчанню гри в шахи в освітньому процесі закладу дошкільної освіти (далі – ЗДО) опікуються О.І.Духновська, Л.Ю.Пащенко, О.Б.Полєвікова, В.В.Семизорова, Т.А.Швець та ін..

Лінгводидактичний аспект означеної проблеми знайшов своє практичне втілення у дослідженнях О.П.Аматьєвої, Л.І.Березовської, С.В.Ласунової, Н.І.Луцан, О.С.Монке та ін.. Доведено, що здатність дитини використовувати в ігрових ситуаціях зв'язні висловлювання впливає на емоційно чуттєву сферу їхньої життєдіяльності і водночас максимально активізує мовлення дітей. Відтак, позитивний вплив гри на розвиток мовлення дітей дошкільного віку, з одного боку, і недостатнє дослідження ефективності методики використання гри в шахи в розвитку мовлення дітей, з другого, – зумовили вибір теми дослідження

«Формування оцінно-етичних суджень у старших дошкільників під час гри в шахи».

Мета дослідження: аналіз проблеми формування оцінно-етичних суджень у старших дошкільників під час гри в шахи в сучасному просторі дошкільної освіти, висвітлення її теоретичних аспектів, окреслення сфери її практичного застосування у галузі сучасної дошкільної лінгводидактики.

Завдання дослідження.

1. Схарактеризувати оцінно-етичні судження у структурі мовленнєво-ігрової діяльності дітей дошкільного віку та особистісний аспект проблеми розвитку мовлення.

2. З'ясувати освітній феномен шахів.

3. Виявити рівні сформованості оцінно-етичних суджень у старших дошкільників.

4. Визначити принципи, методи і форми роботи з формування оцінно-етичних суджень у старших дошкільників під час гри в шахи.

Об'єкт дослідження: мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: методика формування оцінно-етичних суджень у старших дошкільників під час гри в шахи.

Для досягнення поставлених цілей та завдань були використані такі **методи дослідження:** *теоретичні:* аналіз (історико-педагогічний, теоретичний, порівняльний) лінгводидактичної, психолого-педагогічної літератури з питань формування оцінно-етичних суджень у старших дошкільників під час гри в шахи; *емпіричні:* спостереження за діяльністю дітей під час гри в шахи, інтерв'ювання, бесіда, виявлення рівнів сформованості оцінно-етичних суджень у старших дошкільників.

Практична значущість дослідження полягає у тому, що визначені методичні основи формування оцінно-етичних суджень у старших дошкільників під час гри в шахи допоможуть практикам організувати

індивідуальну роботу з розвитку мовлення дітей, а студентам будуть у нагоді під час написання курсових робіт.

Матеріали дипломної роботи також можуть бути використані під час створення методичних рекомендацій для вихователів закладів дошкільної освіти, лекційних курсів із дошкільної лінгводидактики.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження доповідались на засіданні кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету, висвітлено на V міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти», присвяченій 80-річчю з дня народження та 60-річчю професійної діяльності академіка А. М. Богуш, у статті «*Оцінно-етичні судження як компонент художньо-мовленнєвої діяльності дітей*» (м.Одеса; 29-30 жовтня 2019 року) та на VI міжнародній науково-практичній конференції «Scientific achievements of modern society» у статті «*Методи навчання дошкільників гри в шахи*» (м.Ліверпуль, Великобританія; 5-6 лютого 2020 року) (**закордонна публікація** у співавторстві з науковим керівником).

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та п'яти додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОЦІННО-ЕТИЧНИХ СУДЖЕНЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПІД ЧАС ГРИ В ШАХИ

1.1. Оцінно-етичні судження у структурі мовленнєво-ігрової діяльності дітей дошкільного віку

Відомо, що все життя дитини проходить у різних видах діяльності, які перетинаються і взаємодіють. За словниковими джерелами, взаємодія тлумачиться як «співдія, співдіяння», «взаємний зв'язок між предметами в дії, а також погоджена дія між ким, чим-небудь» [27, с. 259].

У руслі запропонованого дослідження будемо розуміти взаємодію як взаємний зв'язок різних видів діяльності, що супроводжують життя дитини і в яких дитина діє і живе: ігрова, образотворча, пізнавальна, художня, музична, мовленнєва, комунікативна, навчально-мовленнєва, художньо-мовленнєва, навчальна, побутова, трудова тощо.

Взаємодію діяльностей відзначають такі вчені, як М.А.Аріян, Л.С.Виготський, О.В.Запорожець, Д.Б.Ельконін, О.М.Леонтьєв, Г.О.Люблинська, С.Л.Рубінштейн, Д.Н.Узнадзе та ін. Характеризуючи психічний розвиток дитини, зауважує О.М.Леонтьєв, ми, відповідно, маємо розпочинати з аналізу її діяльності, оскільки ця діяльність будується на конкретних умовах життя. Життя або діяльність як ціле, не будується механічно з окремих типів діяльності. Деякі типи діяльності є провідними на певній ступені, мають велике значення для наступного розвитку індивіда, інші – менш важливі. Одні відіграють головну роль у розвитку, інші – допоміжну. У зв'язку з цим можна сказати, що кожний ступінь розвитку характеризується певним ставленням дитини до дійсності, що є провідною на даному етапі і визначеним провідним типом діяльності» [10, с.193]. Розвивальна роль усілякої змістової і педагогічно-доцільної діяльності полягає в тому, за словами Г.О.Люблинської, що

вона є певною формою практики, тобто носить практично-продуктивний характер. Розвиток дитини-дошкільника, у свою чергу, залежить від того, наскільки раціонально поєднуються в її житті різні види діяльності, наскільки дитина є активною у процесі виконання цих видів діяльності [29, с.172].

Засвоєння нових дій збільшують можливості дитини і слугують передумовою для появи нових видів діяльності. Проте засвоєння нових дій зовсім не обов'язково призводить до нового виду діяльності. Перехід до нового провідного виду діяльності залежить від усієї системи умов життя дитини, а не тільки від того, чого навчить малюка дорослий.

Отже, діяльність дитини дошкільного віку не вичерпується тільки провідними її видами. Поряд з ними з'являються інші види діяльності, кожна з них робить свій внесок у психічний розвиток дитини. У віці з трьох до семи років засвоюються такі види діяльності дошкільника, як: образотворча – малювання, ліплення, аплікація, конструювання; трудова; побутова; художня: театральна, художньо-мовленнєва; ігрова: театральньо-ігрова, креативно-ігрова, навчально-ігрова, мовленнєво-ігрова; музична: музично-ігрова; пізнавальна: мовленнєва, навчальна, навчально-мовленнєва; комунікативна діяльність: мовленнєво-комунікативна.

У дослідженні Н.І.Луцан було визначено поняття «мовленнєво-ігрова компетенція» – комплексна характеристика особистості, полікомпонентний утвір, чинниками якого виступають діалогічна, монологічна, когнітивно-мовленнєва, виразно-емоційна, оцінно-етична, театральньо-ігрова та ігрова компетенції [28, с. 259].

Оцінно-етична компетенція – це здатність дитини свідомо аналізувати поведінку однолітків, взаємовідносини під час мовленнєво-ігрової діяльності, вміння висловлювати своє ставлення до них, мотивувати свої моральні та естетичні оцінки [28, с. 259].

Насамперед з'ясуємо сутність поняття «оцінка». У новому тлумачному словнику української мови оцінка тлумачиться як «думка, міркування про якість, характер, значення і т. ін. кого-, чого-небудь» та «прийняте позначення якості знань і поведінки» [30, с.172]. А поняття «оцінювати» визначається як «визначати якість, цінність, достоїнства кого-, чого-небудь, характеризувати; визначати позитивні якості, цінності» [30, с.172]. У педагогічному словнику дається визначення шкільної оцінки, що оцінюється в балах, або в «оцінювальних судженнях учителя... рівня старанності і стану дисципліни» [31, с.245].

Ш.О.Амонашвілі визначає оцінку як «процес, діяльність (чи дію) оцінювання, що здійснюється людиною» [3, с.12]. Психологи (Забродін Ю.М., Козелецький Ю., Рибак Л.О.) пов'язують оцінку з мисленням. На їхню думку, оцінка завжди передбачає відображення того, що відбувається в суб'єкті, виникає в його свідомості завдяки мисленню і тільки пізніше виноситься зовні, стає матеріальною нормою; оцінка пов'язана з критичністю розуму, що виступає в умінні адекватно оцінювати роботу думки (як своєї, так і чужої) та результати діяльності [10, с.11].

Педагоги (Ващенко Л.Ф., Кан-Калік В.А., Никандров М.Д., Сластьонін В.О. та ін.) розглядають оцінку як компонент педагогічної діяльності педагога, мета якої спрямовувати і стимулювати навчально-пізнавальну та виховну діяльність дітей. Учені констатують, що в освітньому процесі оцінка може виконувати різні функції: оцінка знань, оцінка педагогічної ситуації, оцінка поведінки, оцінні судження морально-етичної спрямованості, самооцінка тощо.

Отже, можна дійти висновку, що феномени «оцінка», «оцінювання», «оцінні судження», «самооцінка» використовуються в усіх видах діяльності людини і на всіх вікових етапах її розвитку.

Стрижньовим у понятті «оцінка», «оцінні судження», за висловом Л.Ф.Ващенко, є тріада «цінність-оцінювання-оцінка», що позначається

словами (знаками). Оскільки цінності можуть бути різними (матеріальні, навчальні, пізнавальні, естетичні, духовні морально-етичні, професійні та ін.), різною буде й оцінка за своїм змістом і спрямованістю. Оцінка може бути спрямована як на зовнішні, так і на внутрішні аспекти діяльності.

З оцінкою тісно пов'язане поняття «оцінний еталон», який потенційно слугує критерієм оцінної діяльності.

Під оцінним еталоном у навчальній діяльності Ш.О.Амонашвілі розуміє «зразок процесу навчально-пізнавальної діяльності, її ступенів, результату» [2, с.165]. На його думку, еталон кінцевого результату – це основний еталон, але є ще й допоміжні еталони – ті, які здійснюються у процесі діяльності. На основі еталона здійснюються оцінно-контрольні операції. У процесі навчальної діяльності задані ззовні еталони в подальшому визначаються у вигляді знань, досвіду, умінь, і стають основою внутрішньої рефлексорної оцінки. При цьому, зазначає автор, дуже важливою є якість еталона, оскільки оцінювання неможливе без еталона. Ш.О.Амонашвілі підкреслює, що еталон, на основі якого відбувається оцінювання, повинен мати такі властивості, як ясність, реальність, точність, повнота, об'єктивність.

Оцінний еталон морально-етичного змісту, за визначенням А.М.Богущ, це зразок, взірець словесної характеристики поведінки або вчинку людини (героя художнього твору) відповідно усталених у суспільстві морально-етичних норм і правил поведінки [9, с.17]. Оцінні еталони складаються на основі морального кодексу і етикетних норм, що прийняті в даному суспільстві. В навчально-виховній діяльності дошкільних закладів і початкової школи оцінні еталони є зразком для формування оцінок і оцінних суджень дітей та учнів, вони виражаються насамперед в оцінках педагогів, тобто в педагогічних оцінках.

Найбільш ґрунтовно досліджена у психолого-педагогічній науці проблема педагогічної оцінки (Амонашвілі Ш.О., Ананьєв Б.Г. та ін.). В дошкільній педагогічній науці означена проблема досліджувалася

багатьма вченими (Анкудинова Н.Є., Богуш А.М., Бронніков І.М., Голощокіна М.П., Горбачова В.О., Стьоркіна Р.М., Усова О.П. та ін.).

Під педагогічною оцінкою вчені розуміють адекватне позитивне або негативне судження педагога про процес (чи результат) діяльності і вчинків дитини [9, с.162]. Всі вчені одностайні у твердженні, що під впливом оцінки педагога зароджуються і формуються перші оцінні судження дітей.

Усі оцінки вчені класифікують по-різному: парціальні, підсумкові, опосередковані, безпосередні (Ананьєв Б.Г.); адекватні й неадекватні (І.М.Бронніков); позитивні, негативні (Амонашвілі Ш.О., Ананьєв Б.Г.); аргументовані, неаргументовані, мотивовані, немотивовані, результативні, процесуальні, короткі, розгорнуті (Богуш А.М.); етичні оцінки, моральні оцінки, естетичні оцінки, емоційні оцінки, ціннісні оцінки (Карпинська Н.С., Князева Л.П., Славина Л.С., Шакуров Р.Х. та ін.).

Оцінки використовують як з навчальною метою, так і з виховною.

Предметом дослідження А.М.Богуш було вивчення особливостей оцінних суджень дітей старшого дошкільного віку в процесі сприймання художніх текстів [9].

Отже, дослідження вченими розвитку моральних оцінок у дітей засвідчили, що молодші дошкільники ще недостатньо усвідомлюють мотиви свого ставлення до персонажа твору і оцінюють його, як «поганого» або «хорошого».

Старші дошкільники вже аргументують свої оцінки. Можливість переходу простої немотивованої оцінки в мотивовану моральну оцінку пов'язана з розвитком у дітей дошкільного віку співпереживання і співчуття героям літературних творів. Дитина починає осмислювати мотиви вчинків і диференціювати своє емоційне ставлення і моральну оцінку, оскільки саме в цьому віці, як підкреслює Д.Б.Ельконін, поряд із практичними діями, виникають дії у внутрішньому плані, що створює

умови для активного переживання подій і вчинків героїв в уявлюваних умовах [42, с.277].

Формування оцінок і самооцінок у мовленнєвій діяльності дошкільників досліджували Н.Є.Анкудинова і А.М.Богуш [5; 7; 9].

Н.Є.Анкудинова вивчала специфіку формування оцінних суджень дітей в мовленнєвій діяльності у процесі навчання дітей переказу окремих частин знайомої казки [5].

Предметом дослідження А.М.Богуш виступило формування оцінно-контрольних дій як засобу свідомого засвоєння дітьми старшого дошкільного віку рідної і російської мов під впливом організованого навчання [5, с.78]. Завданнями дослідження було вивчення реальних можливостей і засобів формування усвідомленого ставлення до мовлення в дошкільників, а також їхні можливості оцінки і контролю навчально-мовленнєвої діяльності, визначення найбільш ефективних умов і способів формування оцінно-контрольних дій на заняттях з рідної мови.

У процесі навчання у дітей формувалися такі дії: а) складання плану розповіді на задану тему; б) співвіднесення змісту розповіді, що складається, із запланованим планом; в) виправлення помилок у власній розповіді; г) підсумкова самооцінка, уміння адекватно й аргументовано оцінити свою розповідь.

Дослідження А.М.Богуш засвідчило, що старші дошкільники мають глибокі потенційні можливості для оволодіння діями оцінки і контролю. У ході навчання зовнішні розгорнуті матеріалізовані дії оцінки і контролю поступово скорочувались і переходили у внутрішній план, виконуючи при цьому регулюючу і контролюючу функції мовлення. Автор відзначає, що процес переходу зовнішніх дій у внутрішні відбувався на основі їх усвідомлення. Якщо до навчання предметом свідомості дошкільника були дограматичні форми мовлення, то після навчання дитині вже була доступна формальна сторона мовлення, оскільки предметом свідомості стає звукобуквенний склад слів,

конструкцій речень, порядок слів у них. Усвідомлення формальної сторони мовлення, за словами А.М.Богущ, призводить до формування в дітей адекватних оцінно-контрольних дій у сфері мовленнєвої діяльності, критеріями яких виступають: констатування, коригування та пояснення мовленнєвих помилок [5, с.158-159].

А.М.Богущ визначає оцінні дії таким чином «це аналіз процесу діяльності, зіставлення результату діяльності із заданими вимогами, зразком»

[11, с.151].

Під контрольними діями авторка розуміє «усвідомлене регулювання дитиною своєї мовленнєвої діяльності задля попередження, констатації і виправлення мовленнєвих помилок, а також забезпечення відповідності результатів навчально-мовленнєвої діяльності до запропонованого (чи складеного самостійно) плану, вимог, взірця, норм вимови» [5, с.151].

Отже, ми бачимо, що у процесі досліджень було доведено можливість формування оцінних суджень та оцінно-контрольних дій у дітей дошкільного віку в різних видах діяльності.

У змістовій лінії «Психічне Я» Базового компонента дошкільної освіти виокремлено підрозділ «Самооцінка», в якому чітко визначено досягнення дитини – випускника дошкільного закладу. А саме: «Висловлює елементарні судження про свої досягнення, якості, вчинки. Прагне до високої самооцінки, переживає свою відповідність – невідповідність до певного еталону. Вміє порівнювати себе (якості, досягнення, вчинки) з іншими. Усвідомлює зв'язок своєї самооцінки з реальними досягненнями та оцінками авторитетних дорослих» [4, с.46].

На основі базового компонента дошкільної освіти А.М.Богущ визначила змістову лінію художньо-мовленнєвої компетенції, одним із складників якої є оцінно-етична компетенція дошкільника. Під оцінно-етичною компетенцією автор розуміє «здатність дітей свідомо

аналізувати поведінку героїв художнього твору, висловлювати своє ставлення до них, мотивувати свої моральні та естетичні оцінки» [10, с. 68].

Як засвідчив аналіз наукових досліджень із означеної проблеми, оцінка й оцінні судження є важливим показником як морально-етичного, так і мовленнєвого розвитку дитини-дошкільника. Про це свідчать і останні державні та програмні документи з навчання і виховання дітей у закладах дошкільної освіти, зокрема Базовий компонент дошкільної освіти, його комунікативно-мовленнєвий аспект та тематична програма «Витоки» розвитку мовлення і організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у ЗДО.

Оцінка або оцінна дія – це насамперед мовленнєва дія, конкретне висловлювання, яке відбиває у словах певне ставлення дитини (людини) до предмета оцінки на основі аналізу процесу (чи результату) діяльності; це мовленнєва дія, в якій розкриваються мотиви, що спонукають дитину до вибору відповідної оцінки.

Етика (слово грецького походження) означає «той, що стосується моралі», вона розкриває моральні категорії, за допомогою яких виражаються моральні принципи, норми, оцінки, правила поведінки тощо [37, с. 425], [37, с.119].

Етичні норми – це норми етикету, це дотримання норм етикету, норм поведінки, правил чемності, що склалися в суспільстві.

Під оцінно-етичними судженнями розуміють висловлювання, де на основі аналізу процесу і результату діяльності (змісту художніх творів) стверджується або заперечується адекватність поведінки чи вчинку людини (героя художнього твору) до морально-етичних норм, що прийняті в суспільстві; це характеристика певного ставлення особистості до поведінки (чи окремого вчинку) іншої людини (героя художнього твору); розкриття мотивів, що спонукали дитину до вибору відповідної оцінки.

Оцінно-етичні судження можуть бути об'єктивними і необ'єктивними, адекватними і неадекватними, істинними і хибними, аргументованими (мотивованими) і неаргументованими (немотивованими), розгорнутими і стислими.

Оскільки, за твердженнями психологів, у дітей дошкільного віку судження досить часто бувають необ'єктивними і хибними, в результаті обмеженого досвіду і знань, а за даними лінгводидактів, стислими і неаргументованими в результаті обмеженого словника, можна дійти висновку щодо необхідності цілеспрямованого збагачення як морально-етичного досвіду дитини, так і відповідного тематичного словника морально-етичної спрямованості.

1.2. Особистісний аспект проблеми розвитку мовлення

Метою сучасної лінгводидактики на етапі дошкільного дитинства є виховання мовної особистості, тобто формування особистості, яка адекватно, доречно, вільно і творчо використовує мову в різних ситуаціях буття для реалізації власних мовленнєвих завдань (А. Богуш) [10, с. 18].

У кожної дитини свої власні потреби, що залежать від особистості дитини, у свою чергу ці особистості теж різні, але на кожному віковому етапі дитина має засвоїти певні знання, уміння та навички. Засвоєння певних знань, умінь і навичок сприяє подальшому розвитку дитини.

У різному віці діти по-різному засвоюють нову інформацію, так само як і розвиток мовлення. Кожному віку притаманні свої характерні особливості розвитку мовлення.

Проаналізувавши освітні програми закладів дошкільної освіти, можна сказати, що вони скеровані на всебічний мовленнєвий розвиток особистості дитини. У програмах містяться різні освітні завдання на кожному віковому етапі розвитку дитини, чого дитину потрібно навчити, та що вона вже повинна вміти та знати.

У сучасних умовах розвитку дитини-дошкільника вихователям, а також батькам потрібно звертати більше уваги саме на розвиток мовлення

дітей, оскільки він є провідною роллю в навчанні дітей старшого дошкільного і особливо шкільного віку. У висловлюваннях дітей відсутня чіткість, послідовність, точність, речення граматично не оформлені, у той час як зв'язне мовлення – це саме смислове розгорнуте висловлювання або ланцюг висловлювань, що логічно поєднуються. Саме через це розвиток мовлення у дошкільників потребує індивідуалізації.

Індивідуалізація досягається ретельним врахуванням наявної стадії розвитку кожної дитини й плануванням ряду відповідних видів діяльності з тим, щоб кожна дитина досягала успіху в своїх заняттях. Можливість індивідуалізації передбачає знання про розвиток дитини, куди входять її здоров'я, фізичний та емоційний розвиток і здатність до пізнання. Індивідуалізація узгоджує стадії розвитку, сильні сторони та потреби кожної дитини з навчальною діяльністю. Коли це відбувається, діти набувають знань і впевненості в собі. Вони готові до нових звершень (Програма «Крок за кроком») [24, с. 55].

Мовлення старших дітей значною мірою втрачає риси ситуативності і стає більш зрозумілим сторонньому слухачеві. Таке мовлення, на відміну від мовлення малюків, називається контекстним мовленням, тобто мовленням, яке містить передумови для розуміння її змісту. Свідоме прагнення зробити своє мовлення зрозумілим для слухачів зростає у старших дошкільників. Старший дошкільник, який ще зберігає у своєму мовленні риси ситуативності, сам пояснює незрозумілі слова в своєму мовленні. Мовлення дитини збагачується різними синтаксичними формами, з'являються різні підрядні речення, складнопідрядні речення та речення з однорідними членами. Дитяче мовлення перебудовується залежно від матеріалу: рівень мовлення підвищується, якщо пропонується переказ, літературні форми розповіді слугують зразком, який спонукає дитину до творчого наслідування й збагачує її мовлення. Натомість рівень мовлення знижується в розповідях на тему щодо особистого пережитого. У старших дошкільників поряд із прямою мовою

з'являється й непряма: дитина дедалі більше набуває здатності до зв'язного, послідовного об'єктивного викладу (Н. Гавриш) [9, с. 5-6].

У дітей різного типу темпераменту різне, характерне кожному темпераменту, мовлення:

- дітям – сангвінікам притаманне голосне, швидке, чітке й емоційно – виразне, урівноважене мовлення. Їхня комунікабельність сприяє дружньому ставленню до них дорослих, тому за зовнішньою формою поведінки сангвініків можуть приховуватися риси характеру, про які невідомо оточуючим;
- мова флегматиків не відрізняється шквалом емоцій, великою виразністю. У своїх судженнях вони послідовні, логічні, завжди думають, перш, ніж щось відповісти;
- мовлення дітей – холериків швидке, нерівномірне, нерідко незрозуміле, з коливанням інтонації, багате на міміку і жести. За активного збудження мовленнєвий процес уповільнюється, дитина збивається на паузи, поспішні звуковимови, повтори;
- мовлення дітей – меланхоликів дуже слабке, приглушене, наближене до шепоту, емоційно невиразне, його темп уповільнений, інертний. Думка часто переривається, вислови залишаються незакінченими [13, с. 37].

Для того щоб розвиток мовлення у дитини відбувався інтенсивніше вихователям потрібно вдаватися до індивідуальної роботи з дітьми. Потреба в індивідуальній роботі може бути у педагога з кількох причин:

- для слабких дітей, тобто дошкільнят з найбільшою кількістю мовних недоліків (серйозне відставання за всіма або кількома напрямками мовленнєвого розвитку), які вимагають найпильнішої уваги;
- для обдарованих дітей: їхньою характеристикою є те, що така дитина має великий запас слів, легко користується новими словами, вільно висловлюється, задає дуже багато запитань,

- для хворих дітей – у дітей же з порушенням мовленнєвого розвитку формування основних компонентів мовленнєвої системи (лексики, граматики, фонетики) порушене, тому робота з такими дітьми повинна спрямовуватися на розвиток звукової сторони мовлення, розвиток лексичного запасу і граматичної будови мови, формування зв'язного мовлення, розвиток і вдосконалення психологічних передумов до навчання, формування повноцінних навчальних умінь, розвиток і вдосконалення комунікативної готовності до навчання;

- гувернерство, яке може включати у себе всі попередні причини, оскільки дітям з будь-якими порушеннями розвитку, або обдарованим дітям важко пристосуватися до життя у колективі, і вони потребують більш пильної уваги педагога та роботу з гувернером;

- якщо дитина засвоїла програму свого віку (А. Богуш) [9, с. 120].

Отже, перед тим, як вступити до школи, дитина має засвоїти відповідні мовленнєві знання, вміння і навички, які необхідні їй для спілкування, визначити чи потребує дитина індивідуальної роботи. У дітей різного типу темпераменту різне мовлення, тому під час індивідуальної роботи з такими дітьми слід враховувати особливості їх темпераменту, а також особливості їх мовлення.

1.3. Шахи як освітній феномен

Шахи – це не тільки гра, завдяки якій діти відчують радість, задоволення, але і дієвий, ефективний засіб їх розумового розвитку. Шахи розвивають наочно-образне мислення дошкільника, сприяють зародженню логічного мислення, виховують посидючість, уважність, вдумливість, цілеспрямованість. Неоціненна роль шахів у формуванні внутрішнього плану дій – здатності діяти в умі. Діти 5-6 років здатні не тільки вирішити завдання в наочному плані, але і здійснити перетворення об'єкта. Дитина вчиться послідовно і логічно вибудовувати свої дії, розповідати про це. Розвиток довільності і вольових якостей дозволяє

дитині цілеспрямовано долати певні труднощі, специфічні для дошкільника [32, с. 4].

Гра в шахи має широкі можливості для розвитку всіх психологічних новоутворень дітей дошкільного віку. Раннє навчання дошкільника гри в шахи дозволяє забезпечити більш комфортне входження дитини в освітній процес початкової школи, знизити рівень стресу, благотворно впливає як на процес навчання, так і на розвиток особистості дитини, підвищення продуктивності її мислення.

Процес навчання азам ігор у шахи сприяє також розвитку у дітей здатності орієнтуватися на площині, розвитку логічного мислення, суджень, умовиводів; вчить дитину запам'ятовувати, узагальнювати, передбачати результати своєї діяльності; виробляє вміння вести точні і глибокі розрахунки, що вимагають підприємливості, далекоглядності, сміливості, наполегливості і винахідливості, фантазії, а також формує волю до перемоги в напруженій боротьбі.

Визначені Базовим компонентом дошкільної освіти вимоги до обсягу необхідної інформації, життєво важливих умінь і навичок, системи ціннісних ставлень до світу та самої себе є обов'язковими для виконання всіма учасниками освітнього процесу в дошкільних закладах незалежно від їх підпорядкування, типу і форми власності.

Варіативна складова освітньої діяльності закладу дошкільної освіти може бути розширена іншими видами дитячої діяльності відповідно до індивідуальних інтересів і потреб дітей, запитів і побажань батьків, наявних умов розвитку дошкільників [32, с. 4].

Шахово-ігрова компетенція, схарактеризована Державним стандартом, містить такі вимоги до особистості дошкільника на момент його вступу до школи: виявляє інтерес до гри в шахи. Орієнтується на шаховій дошці; впізнає і називає шахові фігури; усвідомлює і засвоює правила гри (хід кожної фігури). Виявляє творчі здібності, цілеспрямованість, зібраність, самостійність, посидючість,

гнучкість і логічність мислення, винахідливість, терпіння; повагу і толерантність до партнера; позитивно ставиться до успіхів інших дітей; спокійно реагує на свої невдачі у грі, вміє програвати, прагне самостійно досягти успіхів [4].

Отже, у наші дні шахи – це не тільки спорт, але і надійний засіб виховання дітей.

Основними формами навчання гри в шахи є: практична гра, розв'язання шахових задач, комбінацій і етюдів, дидактичні ігри та завдання, ігрові вправи (з використанням інтерактивної дошки), теоретичні заняття, шахові ігри.

Освітня діяльність із навчання гри в шахи проводиться 1 раз на тиждень тривалістю 25 - 30 хв для дітей старшої групи.

Період реалізації програми при кількості учнів 10 осіб становить 1 календарний рік.

Структура освітньої діяльності з навчання гри в шахи:

- вступна частина (привітання, мотивація дітей через створення ігрової або проблемної ситуації для постановки мети);

- основна частина (активізація необхідних знань і умінь дітей, презентація нових знань за допомогою різних дидактичних методів і прийомів, технічних засобів навчання);

- заключна частина (організація рефлексії, оцінки діяльності дітей, узагальнення результатів, створення умов для закріплення і використання отриманих знань і умінь у повсякденному житті) [32, с. 46].

У процесі організації спільної діяльності старшим дошкільнятам пояснюються правила гри в шахи, при цьому акцент робиться на загальних способах дій. Позитивно підкріплюються самостійне відкриття дітьми нових знань, націленість на досягнення результату, розуміння необхідності зосереджуватися і доводити почату справу до кінця. У спільних іграх із вихователем або з однолітками дошкільнята засвоюють

способи ігрових дій, підходи до розв'язування шахових задач, розвивають упевненість в собі і цілеспрямованість.

У процесі роботи важливо враховувати індивідуальні показники рівнів розвитку логічних операцій і сформованості компонентів освітньої діяльності, а також індивідуальні особливості особистості дітей. Педагог мотивує дітей на досягнення успіху, стимулює розвиток дитячої самостійності, ініціативи і творчості.

Система ігрових шахових завдань налічує п'ять видів завдань, що поступово ускладнюються: ознайомчі, покрокові, лабіринтові, полілабіринтові і динамічні. Ознайомчі завдання формують здатність дошкільника репродуктивно засвоїти правила гри, покрокові завдання – досягати кінцевої мети через ланцюжок чітко детермінованих «кроків», лабіринтові завдання – вибрати оптимальне розв'язання з невеликої кількості альтернатив в умовах статичної мети, полілабіринтові завдання – обирати оптимальне розв'язання з великої кількості альтернатив, динамічні завдання – обирати оптимальне розв'язання в умовах мети, що постійно змінюється.

Гра в шахи вирішує відразу кілька завдань:

1. Пізнавальну: розширює кругозір, вчить думати, запам'ятовувати, порівнювати, узагальнювати, передбачувати результати своєї діяльності, орієнтуватися на площині (що вкрай важливо для школи). Розвиває винахідливість і логічне мислення.

2. Виховну: виробляє цілеспрямованість, витримку, волю, посидючість. А також уважність і зібраність. Дитина, яка навчається цій грі, стає самокритичною, звикає самостійно думати, приймати розв'язання, боротися до кінця, не сумувати при невдачах.

3. Естетичну: збагачує внутрішній світ, розвиває фантазію, вчить радіти красивим комбінаціям.

4. Фізичну: спонукає приділяти час фізкультурі, щоб вистачало сил і витривалості сидіти за шахівницею.

5. Корекційну: допомагає гіперактивному малюкові стати спокійнішим, врівноваженим, навчає непосидючих довго зосереджуватися на одному виді діяльності [33].

За останні десятиліття шахова гра значно помолодшала, що підтверджується дивно молодим віком провідних гросмейстерів світу: А. Костенюк, Р. Пономарьов, Г. Каспаров, Ю. Полгар тощо, а також дуже раннім початком навчання цій стародавній грі дітей 5-7 років. Саме з цього віку починають займатися юні шахісти

Зі сказаного вище випливає, що шахи можуть служити хорошим тренажером розвитку логічного мислення і підвищення інтелектуальної працездатності дітей дошкільного віку. Шахи розвивають пам'ять, логічне мислення, просторову уяву, виробляють посидючість, уважність, цілеспрямованість, а також здатність приймати розв'язання в умовах невизначеності і відповідати за них, а значить, і самостійність. Не менш важливим є вміння тривалий час концентруватися на одному виді діяльності (що для гіперактивних дітей виконує ще й корекційну функцію). Шахи вчать правильно ставитися до невдач і помилок – аналізувати причини, робити висновки і застосовувати їх в наступних партіях. Окрім інтелекту, розвивається винахідливість і творчі здібності, цьому особливо сприяє розв'язання комбінацій, завдань і, звичайно ж, «музика шахів» – етюди.

Шахи розвивають наочно-образне мислення дошкільника, сприяють зародженню логічного мислення, виховують посидючість, уважність, вдумливість, цілеспрямованість. Неоціненна роль шахів у формуванні внутрішнього плану дій – здатності діяти в умі. Ця навичка є ключовою для розвитку мислення в цілому, і саме за допомогою інтелектуальних ігор, і зокрема шахів, його найпростіше розвивати. Діти 5-6 років здатні не тільки вирішити завдання в наочному плані, але і зробити перетворення об'єкта. Дитина вчиться послідовно і логічно вибудовувати свої дії, розповідати про це. Розвиток довільності і

вольових якостей дозволяє дитині цілеспрямовано долати певні труднощі, специфічні для дошкільника [35].

Гра в шахи відкриває широкі можливості для розвитку всіх психологічних новоутворень дітей дошкільного віку. Раннє навчання дошкільника грі в шахи дозволяє забезпечити більш комфортне входження дитини в освітній процес початкової школи, знизити рівень стресу, благотворно впливає як на процес навчання, так і на розвиток особистості дитини, підвищення продуктивності її мислення.

Шахи – унікальний інструмент розвитку творчого мислення, потужний засіб для гармонійного розвитку інтелекту дитини. Вони поєднують у собі елементи мистецтва, науки і спорту. Гра розвиває і дисциплінує думку, дає більше людині, ніж вона витрачає на неї. Але саме вміння добре грати – це вже мистецтво, бо як і в мистецтві, межі інтелектуальної творчості в шахах немає. Шахи – це творчість, що поєднується із суворими правилами і широким простором для самостійності і вигадки, і навіть пішак, як Аліса в казці, може стати королевою. А шахові правила досить прості і доступні, а грати в них можна де завгодно. Такий стан речей дає всі підстави для популярності шахів серед вихованців старшого дошкільного віку. Шахова гра – захоплююча гра для дітей. На шахівниці борються два війська – білі і чорні. Діти занурюються в особливий світ, де вони самі командують своїм шаховим військом. Але разом із тим дитина починає розуміти, що від її вміння залежить результат гри, що робить її більш відповідальною до своїх дій. Діти самі починають тягнутися до отримання знань. Спочатку вивчають правила гри, потім вчать скласти плани гри, вирішувати шахові задачі, грають партії між собою, аналізують партії відомих шахістів, беруть участь у шахових змаганнях. Удосконаленню в шахах немає меж, завжди є чому вчитися і чому дивуватися. Їх глибина і краса невичерпні; саме тому вони можуть стати супутником людини на все життя [32, с. 72].

Шахи – це не тільки гра, дає дітям відчуття радості, задоволення, але і дієвий, ефективний засіб їх розумового розвитку. Неоціненна роль шахів у формуванні внутрішнього плану дій – здатності діяти в умі. Гра в шахи розвиває наочно-образне мислення дошкільника, сприяє зародженню логічного мислення, виховує посидючість, уважність, вдумливість, цілеспрямованість. Дитина, яка навчається цій грі, стає зібранішою, самокритичною, звикає самостійно думати, приймати розв’язання, боротися до кінця, не сумувати при невдачах. Чіпка пам’ять і дивовижна допитливість малюків дозволяють захопити їх грою в дерев’яні (або пластмасові) фігурки. Шахова гра дарує дитині радість творчості і збагачує її духовний світ.

Експериментально підтверджено, що діти, залучені в чарівний світ шахів, краще встигають у школі, особливо з точних наук. Експериментальні дослідження збігаються з висновками практиків: шахова гра може посісти певне місце в освітньому процесі дитячого садка, бо знайомство з шахами в такому ранньому віці сприяє розвитку у дітей уяви, логічного мислення, зміцнює їх пам’ять, вчить порівнювати і передбачати результат, планувати свою діяльність. Діти, виявляючи жвавий інтерес до гри, вчаться бути уважними, пізнають дух суперництва і змагання. Перейшовши від дорослих до дітей, ця дивна гра стала засобом виховання і навчання, причому ненав’язливого, цікавого, захоплюючого [35].

Крім того, масове навчання дошкільнят допомагає виявити шахові таланти.

Шахи народилися в Індії 2000 років тому. Сучасні шахи – це настільна гра із залученням спеціальних фігур на дошці з 64-ма клітинами для двох суперників. Гра поєднує в собі елементи мистецтва, науки і спорту.

У шахи можуть грати також групи гравців, один проти одного або проти одного гравця. Гра підпорядковується певним правилам, які доповнюються правилами міжнародної шахової федерації.

Гра за листуванням, по телефону, в Інтернеті регламентується додатковими правилами.

Однак, вплив шахів на формування оцінно-етичних суджень дітей дошкільного віку ще не перебував у полі зору науковців. Саме це питання буде висвітлено нами у другому розділі дипломної роботи.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОЦІННО-ЕТИЧНИХ СУДЖЕНЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПІД ЧАС ГРИ В ШАХИ

2.1. Характеристика рівнів сформованості оцінно-етичних суджень у старших дошкільників

Рівні сформованості морально-етичних суджень виявляються у межах 5 морально-етичних тем: «Чесність і Правдивість», «Ввічливість», «Скромність», «Щедрість і Доброта», «Дружба й Товаришування» відповідно до дослідження О.С.Монке [9, с.112].

Ученою було визначено три критерії сформованості оцінно-етичних суджень:

1 Когнітивний критерій

Показники:

- обізнаність дітей з творами морально-етичної спрямованості;
- розуміння дітьми сутності морально-етичних категорій;
- розуміння дітьми моралі і відтворення змісту художніх творів морально-етичної спрямованості.

2 Ціннісно-етичний критерій

Показники:

- уміння співчувати і співпереживати героям художніх творів;
- уміння виокремлювати позитивне і негативне в поведінці героїв творів і своїй власній поведінці;
- уміння співвідносити поведінку героїв з поведінкою однолітків.

3 Мовленнєво-оцінний критерій

Показники:

- кількісна і якісна характеристика словника морально-етичної спрямованості в дітей;
- знання дітьми прислів'їв і приказок морально-етичної спрямованості;

- адекватність оцінно-етичних суджень.

До кожного з виокремлених показників було дібрано по 3 завдання (відповідно до кожного критерію) [9, с. 114]. Опишемо їх:

Когнітивний критерій

Показник: обізнаність дітей із творами морально-етичної спрямованості.

Мета: з'ясувати обізнаність дітей з художніми творами морально-етичної спрямованості та їхніми героями.

Завдання 1. Який герой?

Матеріал: картки-портрети знайомих героїв (позитивних і негативних), конверти різного кольору.

Процедура виконання. Дитині пропонуються портрети героїв знайомих казок і оповідань до кожної обраної нами теми (послідовно) і два конверти червоного і синього кольорів. Дається інструкція: всіх позитивних героїв покласти в червоний конверт, а негативних – у синій.

Показник: розуміння дітьми сутності морально-етичних категорій.

Мета: з'ясувати розуміння дітьми сутності морально-етичних категорій.

Завдання 2. Якою (яким) я маю бути?

Процедура виконання. Експериментатор розповідає випадок із життя: «Прийшла Оленка з дошкільного закладу додому і звертається до мами: «Мамо, наша вихователька сказала, що хороша дівчинка мусить бути скромною, чемною, ввічливою, щедрою, вірною подругою. Я дуже хочу бути хорошою дівчинкою. Розкажи мені, якою мені треба бути, що робити?»».

Дітям пропонується допомогти Оленці і розповісти, що означає бути скромною, щедрою, чесною і т. ін.

Показник: розуміння дітьми моралі і відтворення змісту художніх творів морально-етичної спрямованості.

Мета: з'ясувати розуміння дітьми змісту художніх творів та вміння їх відтворювати.

Завдання 3. Читання дітям художніх творів і відтворююча бесіда за їх змістом

Матеріал: казка Н.Забіли «Про Півника, Курочку та хитру Лисичку».

Процедура виконання: Після читання казки дітям пропонується запитання: Хто тобі подобається з героїв? Чому? Як можна назвати вчинок Лисички? Кого із героїв Ви хотіли б мати собі другом? А кого не хотіли? Чому?

Варіант: Дитині пропонують переказати оповідання після його читання, дібрати картинки, про які згадується в тексті.

Ціннісно-етичний критерій

Показник: уміння виокремлювати позитивне і негативне в поведінці і вчинках героїв твору.

Мета: з'ясування вміння дітей виокремлювати позитивне і негативне в поведінці і вчинках героїв твору та своїй власній.

Завдання 4. Оціни поведінку (адаптована методика Д.Б.Ельконіна і Л.А.Венгера)

Матеріал: Шкала оцінювання, три набори малюнків по 8 малюнків у кожному.

Процедура виконання: Дитину знайомлять із сюжетними малюнками, де зображено 3 хлопчика з різною зовнішністю відповідно таких ситуацій:

1. Хлопчик дарує дівчинці іграшку.
2. Витягує з кишені в дівчинки іграшку, щоб вона не бачила.
3. Зізнається мамі, що розбив чашку.
4. Хлопчик годує вуличне кошеня.
5. Тягне кішку за хвіст.
6. Хизується перед друзями новими штанами.
7. Хлопчик відвідує хворого товариша.
8. Сидить у трамваї, а поряд стоїть старенька бабуся.

Малюнки даються на розгляд по-одному. Після перегляду першого малюнка дитина, змінюючи положення фішки, оцінює зображення героя.

Оцінювання здійснюється шляхом руху фішки по відрізьку, в нижньому кінці якого – «нечесні» люди, у центрі – «нейтральні» (тобто, з наявними іншими якостями – ввічливість, грубість, щедрість, жадоба), у верхньому – «чесні». У наступних серіях дослідження за точку відліку беруть інші оцінно-етичні поняття, які раніше вважалися нейтральними (відповідно до наших 5-ти тем). Попередньо дітей знайомлять зі шкалою на нейтральному матеріалі. У протоколі положення фішки відмічається цифрою, рівною відстані від центра відрізька (центр - 0, нижній кінець – «- 10», верхній – «+ 10»).

Показник: вміння співчувати і співпереживати героям художніх творів.

Мета: з'ясувати вміння дітей співчувати і співпереживати героям твору.

Завдання 5. «А як би ти вчинив?»

Матеріал: Ілюстрації до ситуацій морально-етичної спрямованості.

Процедура виконання. Вихователь показує дітям картинки із зображенням ситуацій, які потребують морально-етичної оцінки. (Діти проходять повз стареньку бабусю, яка посковзнулася і впала. Хлопчики знущаються з кішки. Жінка з немовлям на руках ледве стоїть у переповненому тролейбусі і ніхто не поступається їй місцем.) Вихователь пропонує дітям дати назву вчинків, оцінити їх, висловити свою думку. Запитує кожну дитину: «А як поведеш себе ти в такому випадку?»

Показник: уміння співвідносити поведінку героїв з реаліями життя (поведінкою однолітків, друзів).

Мета: з'ясувати вміння дітей співвідносити поведінку героїв художніх творів із поведінкою однолітків і своєю власною.

Завдання 6. Читання оповідання Л.Толстого «Два товариша»

Процедура виконання. Експериментатор читає оповідання. Після читання звертається до дитини із запитаннями: Що сказав ведмідь на вухо хлопчику? Чому він так сказав? У тебе є друг? Хто? Ти хороший товариш? А у вашій групі є діти, про яких можна сказати «хороший друг, товариш», і про яких можна сказати «поганий товариш і друг»? Чому?

Мовленнєво-оцінний критерій

Показник: кількісна і якісна характеристика словника дітей морально-етичної спрямованості.

Мета: з'ясувати вживання дітьми слів, що визначають морально-етичні поняття.

Завдання 7. Хто більше пригадає слів?

Процедура виконання. Дитині пропонується пограти у гру «Хто більше пригадає слів?» Експериментатор називає слово, наприклад, «правда» (скромність, чесність, друг, товариш, доброта, зло, добро, брехня, скупий, жадність тощо), а дитина має назвати якомога більше слів, утворюючи нові слова.

Показник: знання дітьми прислів'їв і приказок морально-етичної спрямованості.

Мета: з'ясувати знання дітьми прислів'їв і приказок морально-етичної спрямованості відповідно до означених тем.

Завдання 8. Запрошуємо в гості (Адаптована методика Л.Є.Журової)

Матеріал: чарівний палац Принцеси, місток, іграшки.

Процедура виконання. На столі у вихователя декорація: річка, через річку міст до чарівного палацу Принцеси. Вона дуже любить тварин і запрошує їх до себе на гостини.

Експериментатор: «Візьми собі якусь тваринку і відведи в чарівний палац. Але на містку сидить вчена Гава. Вона пропускає на місток тваринку тільки тоді, коли ти пригадаєш прислів'я про чесність, скромність, дружбу, правдивість тощо.»

Показник: адекватність оцінно-етичних суджень (ОЕС).

Мета: з'ясувати адекватність оцінно-етичних суджень дітей щодо поведінки героїв, однолітків та своїх власних.

Спеціальних завдань за цим показником не передбачається. Адекватність ОЕС визначається за результатами виконання дітьми завдань за іншими попередніми показниками.

Одержані результати дозволили визначити рівні сформованості в дітей оцінних суджень морально-етичної спрямованості. З-поміж них: високий, достатній, середній і низький [9, с. 124]. Схарактеризуємо їх.

Високий рівень. Для високого рівня сформованості оцінно-етичних суджень характерно: обізнаність дітей із казками (до 20 назв), оповіданнями морально-етичної спрямованості (до 10 назв), прислів'ями і приказками (до 20 з п'яти моральних тем); розуміння дітьми сутності моральних понять та моралі художніх творів; наявність уміння самостійно відтворювати зміст знайомих творів; співпереживати героям та висловлювати своє співчуття. Діти цього рівня адекватно оцінюють поведінку героїв художніх творів, своїх однолітків та свою власну, характеризують її розгорнутими висловлюваннями (оцінними судженнями), використовують, при цьому, слова-синоніми (до 10 слів-синонімів у межах кожної морально-етичної теми). Сформованість ОЕС за всіма показниками дорівнює 0,86 – 0,96.

Достатній рівень. Для достатнього рівня сформованості оцінно-етичних суджень було характерним: обізнаність дітей із казками (до 15 назв), оповіданнями морально-етичної спрямованості (до 5 назв), прислів'ями і приказками (до 10 з п'яти моральних тем); розуміння дітьми сутності моральних понять та моралі художніх творів; наявність уміння відтворювати зміст знайомих художніх творів самостійно і частково з допомогою вихователя; уміння співпереживати героям та висловлювати свої співчуття. Діти цього рівня здебільшого адекватно оцінюють поведінку героїв художніх творів, своїх однолітків та свою власну,

характеризують її розгорнутими висловлюваннями (оцінними судженнями), використовують при цьому синоніми (до п'яти слів-синонімів у межах кожної морально-етичної теми). Сформованість ОЕС за всіма показниками дорівнює 0,60 – 0,80.

Середній рівень. Для середнього рівня сформованості оцінно-етичних суджень було характерним: обізнаність дітей із казками (до 5 назв) і оповіданнями (до 2) морально-етичної спрямованості; необізнаність з прислів'ями і приказками; часткове розуміння сутності моральних понять та моралі художніх творів; можливість відтворення змісту знайомих творів лише з безпосередньою допомогою вихователя; уміння співпереживати героям художніх творів, але недостатній рівень лексики для чіткого висловлення свого ставлення до літературних героїв та подій у творі. Діти цього рівня здебільшого неадекватно оцінюють поведінку героїв художніх творів, своїх однолітків, неадекватно оцінюють свою власну поведінку. Діти з середнім рівнем сформованості оцінно-етичних суджень не вживають розгорнуті висловлювання щодо характеристик героїв творів, своєї поведінки і поведінки однолітків. Їхні висловлювання стислі, не впевнені, з рідким використанням слів-синонімів в описах героїв, їхніх вчинків, подій (1-2 слова). Сформованість ОЕС за всіма показниками дорівнює 0,40 – 0,58.

Низький рівень. Для низького рівня сформованості оцінно-етичних суджень було характерним: низька обізнаність з казками (1-2) морально-етичної спрямованості; діти не знають оповідань, прислів'їв, приказок. Слабке розуміння сутності моралі художніх творів і самих морально-етичних категорій; невміння самостійно відтворювати зміст знайомих художніх творів, невміння висловлювати своє співчуття до літературних героїв. Діти цього рівня не завжди адекватно оцінюють поведінку героїв творів, своїх однолітків, неадекватно оцінюють свою власну поведінку. Їхні висловлювання стислі, не впевнені, без

використання синонімів. Сформованість ОЕС за всіма показниками дорівнює 0,20 – 0,38 [9, с. 116].

Оскільки гра в шахи проводиться індивідуально або з парою дошкільників, наступний параграф дипломної роботи присвячено з'ясуванню вимог до організації і проведення індивідуальної роботи з розвитку мовлення дітей.

2.2. Вимоги до організації та проведення індивідуальної роботи з розвитку мовлення дошкільників

Навчання рідної мови відбувається у межах особистісно-орієнтованого підходу, який бере до уваги рівень мовленнєвого розвитку та мовні здібності, наміри, бажання, індивідуальні особливості кожної дитини і стимулює творчі вияви особистості з орієнтацією на її індивідуальність. У закладах дошкільної освіти проводиться велика робота з розвитку мовлення дітей. Однак до останнього часу діяльність вихователів масових дитячих садків за традиційними методиками не давала бажаного результату. Багато з них розроблені виходячи з мовної норми, у яких враховуються вікові особливості розвитку мовлення і не приймаються до уваги індивідуальні прояви і дефекти мовленнєвого розвитку кожної дитини. Тому під час навчання дітей зв'язного мовлення особливу увагу потрібно звертати на індивідуальні особливості кожної дитини.

У Законі України «Про освіту» вказано, що кожен здобувач освіти, тобто дитина дошкільного віку, яка навчається у закладі дошкільної освіти, учні, студенти, особи, які здобувають освіту має право на індивідуальну освітню траєкторію, що реалізується через індивідуальний навчальний план. Індивідуальний навчальний план – документ, що визначає послідовність, форму і темп засвоєння здобувачем освіти освітніх компонентів освітньої програми з метою реалізації його індивідуальної освітньої траєкторії та розробляється закладом освіти у взаємодії із здобувачем освіти за наявності необхідних для цього ресурсів.

Також у Законі України «Про освіту» йдеться про індивідуальну програму розвитку – документ, що забезпечує індивідуалізацію навчання особи з особливими освітніми потребами, закріплює перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційних потреб/послуг для розвитку дитини та розробляється групою фахівців з обов'язковим залученням батьків дитини з метою визначення конкретних навчальних стратегій і підходів до навчання [18].

Індивідуальна програма розвитку (далі – ІПР) – це письмовий документ, який загалом є контрактом між педагогічним колективом та батьками чи опікунами дитини. Він закріплює вимоги до організації навчання дитини, зокрема визначає характер освітніх послуг та форм підтримки. Індивідуальну програму розвитку розробляє вихователь в залежності від загальних потреб дитини, яка потребує індивідуального навчання. ІПР виконує низку функцій, у тому числі: навчально-методичну, комунікативну, менеджменту, підзвітності, моніторингу, контролю дотримання нормативних вимог та оцінки. Як інструмент організації навчання, цей документ повинен бути достатньо докладним і чітким. У випадку переходу дитини з одного навчального закладу в інший індивідуальна програма розвитку передається разом з іншими документами дитини. Як засіб комунікації, ІПР спрямована на вирішення одразу кількох завдань. Насамперед, вона інформує всіх значущих для учня осіб (зокрема батьків) про те, чому навчання дитини потребує розробки індивідуальної програми розвитку. ІПР розробляється командою фахівців, які безпосередньо працюють з дитиною, із залученням членів родини. Така співпраця забезпечує інформування батьків про потенційні можливості дитини, динаміку її розвитку та регулює комплекс суперечливих питань, які можуть виникати між батьками та вчителями у процесі навчання дитини.

Під час створення індивідуальної програми розвитку особлива увага звертається на розробку конкретних навчальних стратегій і підходів, а

також системи додаткових послуг, які дадуть дитині змогу успішно навчатись в умовах інклюзивного класу. Зазвичай в індивідуальній програмі розвитку містяться такі розділи:

1. Загальна інформація про дитину:

- ім'я, прізвище;
- вік;
- телефони батьків;
- адреса;
- особливості психофізичного розвитку (інформація про особливі освітні потреби);
- дата зарахування дитини в навчальний заклад;
- строк, на який складається програма.

2. Наявний рівень знань і вмінь. Група фахівців упродовж 1–2-х місяців (залежно від складності порушень розвитку) вивчає можливості та потреби дитини, фіксує результати вивчення.

3. Спеціальні та додаткові послуги. В індивідуальній програмі розвитку треба передбачити заняття з відповідними фахівцями (логопедом, фізіотерапевтом, психологом та іншими спеціалістами).

4. Адаптації / модифікації. Під час складання індивідуальної програми розвитку необхідно проаналізувати, які адаптації та модифікації слід розробити для облаштування середовища, застосування належних методів викладання, навчальних матеріалів, обладнання, урахування сенсорних та інших потреб дитини.

5. Термін дії ІПР.

6. Індивідуальний навчальний план:

- визначає перелік навчальних предметів, послідовність їх вивчення, кількість годин, що відводяться на вивчення кожного предмета за роками навчання, та тижневу кількість годин;

- у плані враховуються додаткові години на індивідуальні та групові заняття, курси за вибором, факультативи тощо;
- для проведення корекційно-розвиткових занять в індивідуальному навчальному плані учня передбачається від 3 до 8-ми годин на тиждень (кількість годин визначають відповідні психолого-медико-педагогічні консультації).

7. Інформація про прогрес дитини. Невід'ємною складовою процесу розробки індивідуальної програми розвитку є оцінка динаміки розвитку дитини з особливими освітніми потребами, збирання відомостей про її успіхи (учнівські роботи, результати спостережень педагогів, контрольні аркуші, результати тестів тощо).

Законом України «Про освіту» передбачено, що особам із особливими освітніми потребами освіта надається нарівні з іншими особами, у тому числі шляхом створення належного фінансового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення та забезпечення розумного пристосування, що враховує індивідуальні потреби таких осіб, визначені в індивідуальній програмі розвитку. Також навчання та виховання осіб із особливими освітніми потребами, зокрема тими, що спричинені порушенням розвитку та інвалідністю, у закладах дошкільної, позашкільної та середньої освіти здійснюються за рахунок коштів освітніх субвенцій, державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством, у тому числі з урахуванням потреб дитини, визначених в індивідуальній програмі розвитку [18].

У педагогічній діяльності вихователя велике значення надається індивідуальній роботі з дітьми, яку проводять як на заняттях, так і поза ними. На заняттях вихователь використовує різні прийоми навчання залежно від можливостей окремих дітей. Наприклад, на занятті з навчання дітей шостого року життя самостійного переказу, вихователь може застосувати прийом спільного переказу, щоб допомогти тим дітям, яким важко виконати завдання. Індивідуальну роботу можна також

планувати з метою перевірки знань, умінь. Проводять її впродовж певного періоду, однак у плані її потрібно записати лише один раз [7].

Якщо у групі є діти, що відстають у мовленнєвому розвитку або виявляють нахили до певного виду діяльності, то роботу з ними планують, здійснюють й обліковують протягом тривалого часу. В плані записують імена дітей, мету індивідуальної роботи та матеріал, потрібний для проведення такої роботи. Ефективність індивідуальної роботи з розвитку мовлення значною мірою залежить від правильності її планування (А. Богуш) [7, с. 148].

Індивідуальні заняття слід проводити з дітьми, які мають значні порушення у звуковимові чи в інших чинників звукової культури мовлення і відстають від передбачених показників становлення та розвитку звукової сторони мовлення. Такі заняття плануються двічі-тричі на тиждень поки діти не оволодіють правильною вимовою звуків. Тривалість індивідуального заняття 5–10 хв. Індивідуальне заняття з розвитку мовлення має таку саму структуру, як і групове [7, с. 87].

Для закріплення правильної вимови звуків засобів виразності впродовж режимних моментів можна проводити ігри за змістом невеликих фольклорних текстів: «Павлику, равлику», «Впізнай, хто сказав», «Уяви, що ти...», «Зозулю, зозулю», «Мурашка, мурашка». Наприкінці кожного кварталу вихователь проводить контрольні заняття на перевірку різних чинників звукової культури мовлення. (А. Богуш) [5, с. 88].

У сучасному світі досить популярним нині є гувернерство. Гувернер – особа, яка займається індивідуальним навчанням і вихованням дітей у сім'ї чи освітньо-виховних закладах закритого типу, в яких умови перебування дітей наближені до домашні. Серед усіх інших завдань, гувернер має на меті і розвиток мовлення дошкільників.

В індивідуальній роботі з дітьми гувернер має проводити з дитиною вправи на розвиток чіткої вимови звуків у мовленнєвому потоці; на розвиток мовленнєвого дихання. Одним із завданням гувернера є

відпрацювання з дітьми вмінь інтонаційної виразності мовлення, інтонації, пауз.

Проаналізувавши усі вимоги до організації та проведення індивідуальної роботи з розвитку мовлення дитини, можна сказати, що у сучасному неоднозначному соціальному просторі, коли виховання гармонійно розвинутої особистості потребує нових орієнтирів, індивідуальний підхід виявляється ефективним. Індивідуалізація розвитку мовлення може відбуватися і як у закладах дошкільної освіти безпосередньо на заняттях, так і в межах сім'ї.

Як здійснюється така робота під час гри в шахи, з'ясуємо в наступному параграфі нашого дослідження.

2.3. Принципи, методи і форми роботи з формування оцінно-етичних суджень у старших дошкільників під час гри в шахи

Формування оцінно-етичних суджень під час гри в шахи здійснюється на основі загальних методичних принципів:

- принцип розвивавальної діяльності: гра не заради гри, а з метою розвитку особистості кожного учасника і всього колективу в цілому;
- принцип активного залучення кожної дитини в ігрову дію, а не пасивне споглядання з боку;
- принцип доступності, послідовності і системності викладу програмного матеріалу [32, с. 64].

Основою організації роботи з дітьми є система дидактичних принципів:

- принцип психологічної комфортності – створення освітнього середовища, що забезпечує зняття всіх стресових факторів освітнього процесу;
- принцип мімі Макса – забезпечується можливість просування кожної дитини своїм темпом;
- принцип варіативності – у дітей формується вміння здійснювати власний вибір і їм систематично надається можливість вибору;

- принцип творчості – процес навчання зорієнтований на придбання дітьми власного досвіду творчої діяльності [32, с. 74].

Викладені вище принципи інтегрують сучасні наукові погляди про основи організації навчання, і забезпечують розв'язання задач інтелектуального і особистісного розвитку. Це дозволяє розраховувати на прояв у дітей стійкого інтересу до занять шахами, розвивати просторову уяву, цілеспрямованість, наполегливість у досягненні мети.

Формування шахового мислення у дитини відбувається у декілька етапів від репродуктивного повторення алгоритмів і схем у типових положеннях, до творчого застосування знань на практиці, що мають на увазі, найчастіше, відмову від загальноприйнятих стереотипів.

Перспективний план навчання дошкільнят основ гри в шахи подано нами в **додатку А**.

На початковому етапі переважають ігровий, наочний методи. Вони застосовуються:

1. Під час знайомства з шаховими фігурами.
2. У процесі вивчення шахової дошки.
3. У навчанні правилам гри.

Значну роль мають загальні принципи ведення гри на різних етапах шахової партії, де основним методом стає продуктивний. Для того щоб реалізувати на дошці свій задум, дитина опановує тактичним арсеналом шахів, внаслідок чого формується наступний алгоритм мислення: аналіз позиції – мотив – ідея – розрахунок – хід [32, с. 76].

У вивченні дебютної теорії основним методом є частково-пошуковий. Найбільш ефективно вивчення дебютної теорії здійснюється в тому випадку, коли більшу частину роботи дитина проробляє самостійно.

Використання цих методів передбачає, перш за все, забезпечення самостійності дітей у пошуках розв'язання найрізноманітніших завдань.

Застосовують такі основні форми і засоби навчання:

1. Практична гра.
2. Дидактичні ігри та завдання, ігрові вправи;
3. Теоретичні заняття, шахові ігри, шахові дидактичні іграшки.
4. Участь у турнірах і змаганнях [33].

Педагогічними умовами ефективного формування оцінно-етичних суджень у дітей під час гри в шахи є:

- забезпечення взаємозв'язку навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої і мовленнєво-ігрової діяльності під час гри в шахи;
- мотивовано-спонукальний та аналітико-оцінний характер висловлювань щодо діяльності партнера у грі;
- екстраполяція набутого оцінно-етичного досвіду в повсякденному спілкуванні з однолітками і дорослими.

Принципи організації навчання:

- залучення дітей в активну оцінно-творчу діяльність у різних видах діяльності (художньо-мовленнєвій, ігровій, театралізованій та ін.);
- принцип оцінювального ставлення до поведінки і вчинків своїх однолітків.

Педагогічні умови реалізації принципів:

- мотивовано-спонукальний та аналітико-оцінний характер висловлювань за змістом діяльності однолітків (поведінка, вчинки);
- екстраполяція набутого оцінно-етичного досвіду в повсякденне спілкування з однолітками і дорослими.

В організації мовленнєво-ігрової, театральнo-мовленнєвої діяльності ефективним є метод казок.

Казки – це своєрідний засіб спілкування між дорослими і дітьми і дуже ефективний метод навчання дітей шахів. Під час читання казки процес навчання шахів проходить невимушено і занурює дітей у фантастичний світ. Така форма засвоєння інформації найбільш ефективна. Дитина, слухаючи казку про «короля, королеву та їх свиту», дивлячись барвисті ілюстрації книжки з фігурами на картинках,

інсценують сценку, використовуючи улюблені іграшки дитини. Таким чином, діти вчаться співвідносити розумові процеси з практичними діями, творчо застосовувати отримані на заняттях знання, шукати нетривіальні розв'язання і створювати прекрасні комбінації на дошці. Дітям, які обожають «війнушку», напевно сподобаються чарівні історії про поле битви на шахівниці, де фігури уособлюють різного роду війська. Це чудова можливість розширення кругозору дитини, прекрасний засіб внесення різноманітності в її дозвілля, прискорення розвитку малюка. Наведемо приклад.

Казка

Веселі чоловічки нудьгували.

– Олівець, намалюй що-небудь, – попросила Дюймовочка.

– Вчора я бачив дивовижну гру. Хочете, намалюю фігурки, якими в неї грали? – запитав Олівець.

– Малюй, малюй! – зраділи веселі чоловічки.

Вони знали, що Олівець вміє малювати живі картинки.

Працював Олівець швидко, і незабаром веселі чоловічки побачили безліч химерних світлих і темних фігурок.

Фігурки ожили, заворушилися.

Олівець саяв. Незнайка загадково посміхався, а інші веселі чоловічки дивилися на намальовані фігурки в усі очі.

– Хто ви такі? – Суворо запитала найвища світла фігурка з загостреною чорною наліпкою.

– Ми ... ми ... – розгубилася Дюймовочка. – Ми – веселі чоловічки. Мене звать Дюймовочка, а це мої друзі – Олівець, Незнайка, Буратіно, Чіполіно, Петрушка ... А хто ви?

– Ми шахові фігури, – хором відповіли намальовані фігурки.

– А як вас звать? – запитала Дюймовочка.

– Я білий шаховий король, – відповіла найвища світла постать.

– А я чорний шаховий король, – сказала найвища темна фігура з загостреною білою наліпкою.

Уперед виступили дві високі постаті, дуже схожі на шахових королів, але нижчі, з маленькими кульками на верхівках. У темній постаті кулька була біла, у світлої – чорна.

– Я білий шаховий ферзь, – сказала світла постать.

– Я чорний шаховий ферзь, – сказала темна фігура.

Із-за ферзів виглянули чотири фігури з головами коней: дві світлі і дві темні.

– Ми білі шахові коні.

– А ми чорні шахові коні.

Потім вперед виступили чотири фігури, схожі на башточки: дві світлі і дві темні.

– Ми білі шахові тури.

– А ми чорні шахові тури.

Із-за тур статечно вийшли чотири фігури з загостреними голівками: дві світлі і дві темні.

- Ми білі шахові слони.

- Ми чорні шахові слони.

І нарешті, з веселими чоловічками познайомилися найменші круглоголові фігури: вісім світлих і вісім темних.

– Ми білі шахові пішаки.

– А ми чорні шахові пішаки.

Тут Незнайко, який до цих пір мовчав і посміхався, сказав:

– А я знаю, що це за гра. Це шахи. Я дуже люблю в них грати і вас навчу.

– А ми допоможемо, – зраділи шахові фігури.

Приклади таких казок подано нами у додатку **Б**. Також у додатку **В** містяться приклади дидактичних шахових ігор та завдань, методичні рекомендації для педагогів із навчання гри в шахи.

Отже, навчання грі в шахи стимулює вживання етикетних форм, ввічливе, поважне ставлення до партнера, допомагає вчитися переживати поразку і підбадьорювати друга, висловлювати адекватну оцінку і самооцінку, що є основою оцінно-етичних суджень дошкільника.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі здійснено аналіз проблеми формування оцінно-етичних суджень у старших дошкільників під час гри в шахи в сучасному просторі дошкільної освіти, висвітлено її теоретичні аспекти, окреслено сферу її практичного застосування у галузі сучасної дошкільної лінгводидактики.

1. Оцінно-етичні судження – це висловлювання, де на основі аналізу процесу і результату діяльності стверджується або заперечується адекватність поведінки чи вчинку людини морально-етичним нормам, прийнятим у суспільстві; це характеристика певного ставлення особистості до поведінки (чи окремого вчинку) іншої людини; розкриття мотивів, що спонукали дитину до вибору відповідної оцінки.

Розкрито особистісний аспект проблеми розвитку мовлення. У різному віці діти по різному засвоюють нову інформацію, так само як і розвиток мовлення. Кожному віку притаманні свої характерні особливості розвитку мовлення. У різних програмах вказано основні освітні завдання з розвитку мовлення. До цих завдань належить формування звукової культури мовлення, робота вихователя з формування словникового запасу дитини, встановлення граматичної правильності мовлення, розвиток діалогічного та монологічного мовлення. Характер кожної дитини також передбачає індивідуальний підхід до кожної дитини під час роботи з розвитком мовлення, у дітей із різним темпераментом різне, характерне кожному типу темпераменту, мовлення.

2. Шахово-ігрова компетенція, схарактеризована Державним стандартом – Базовим компонентом дошкільної освіти (2012), містить такі вимоги до особистості дошкільника на момент його вступу до школи: виявляє інтерес до гри в шахи. Орієнтується на шаховій дошці; впізнає і називає шахові фігури; усвідомлює і засвоює правила гри (хід кожної фігури). Виявляє творчі здібності, цілеспрямованість, зібраність,

самостійність, посидючість, гнучкість і логічність мислення, винахідливість, терпіння; повагу і толерантність до партнера; позитивно ставиться до успіхів інших дітей; спокійно реагує на свої невдачі у грі, вміє програвати, прагне самостійно досягти успіхів.

3. Для формування оцінно-етичних суджень у дітей було визначено критерії та показники. Когнітивний критерій із показниками: обізнаність дітей з творами морально-етичної спрямованості, розуміння дітьми сутності морально-етичних категорій, розуміння дітьми моралі і відтворення змісту художніх творів морально-етичної спрямованості; ціннісно-етичний критерій із показниками: уміння співчувати і співпереживати героям художніх творів, уміння виокремлювати позитивне і негативне в поведінці героїв творів і своїй власній поведінці, уміння співвідносити поведінку героїв із поведінкою однолітків; мовленнєво-оцінний критерій із показниками: кількісна і якісна характеристика словника морально-етичної спрямованості в дітей, знання дітьми прислів'їв і приказок морально-етичної спрямованості, адекватність оцінно-етичних суджень. На підставі цих критеріїв та показників схарактеризовано рівні сформованості оцінно-етичних суджень у дітей: високий, достатній, середній, низький.

4. Формування оцінно-етичних суджень під час гри в шахи здійснюється на основі загальних методичних принципів: розвивальної діяльності: гра не заради гри, а з метою розвитку особистості кожного учасника і всього колективу в цілому; активного залучення кожної дитини в ігрову дію, а не пасивне споглядання з боку; доступності, послідовності і системності викладу програмного матеріалу. Основою організації роботи з дітьми є система дидактичних принципів: психологічної комфортності – створення освітнього середовища, що забезпечує зняття всіх стресових факторів освітнього процесу; принцип мімі Макса – забезпечується можливість просування кожної дитини своїм темпом; варіативності – у дітей формується вміння здійснювати власний

вибір і їм систематично надається можливість вибору; принцип творчості – процес навчання зорієнтований на придбання дітьми власного досвіду творчої діяльності;

У процесі формування оцінно-етичних суджень також використовують принципи: залучення дітей в активну оцінно-творчу діяльність у різних видах діяльності (художньо-мовленнєвій, ігровій, театралізованій та ін.); принцип оцінювального ставлення до поведінки і вчинків своїх однолітків.

Переважають ігровий, наочний методи навчання, такі основні форми і засоби навчання: практична гра; дидактичні ігри та завдання, ігрові вправи; теоретичні заняття, шахові ігри, шахові дидактичні іграшки; участь у турнірах і змаганнях.

Педагогічними умовами ефективного формування оцінно-етичних суджень у дітей під час гри в шахи є: забезпечення взаємозв'язку навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої і мовленнєво-ігрової діяльності під час гри в шахи; мотивовано-спонукальний та аналітико-оцінний характер висловлювань щодо діяльності партнера у грі; екстраполяція набутого оцінно-етичного досвіду в повсякденному спілкуванні з однолітками і дорослими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аматьєва О. Говорімо виразно. Діагностика і формування виразності мовлення старших дошкільнят / Олена Аматьєва // Дошкільне виховання. – 2019. – № 10. – С. 11-13.
2. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников / Ш.А.Амонашвили. – М.: Педагогика, 1984. – 296 с.
3. Амонашвили Ш.А. Обучение. Оценка. Отметка / Ш.А.Амонашвили. - М.: Педагогика, 1980.- 120с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (нова редакція) // Дошкільне виховання. – 2012. – № 7. – С. 4–19.
5. Богуш А. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах. [Підручник] / Алла Богуш.. – К. : Видавничий дім «Слово», 2019. – 440 с.
6. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти: / Богуш Алла. – [4-е видання]. – Х. : Вид-во «Ранок», 2013. – 192 с.
7. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика : Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах : [підручник] / За ред. А. М. Богуш. .– К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 704 с.
8. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах : [підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти] / Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – 304 с.
9. Богуш А.М., Монке О.С. Формування оцінно-етичних суджень у дітей дошкільного віку [монографія] / А.М.Богуш, О.С.Монке. – Одеса, 2002.- 239 с.
10. Ващенко Л.Ф. Формування оцінного компонента професійної діяльності в майбутніх учителів / Л.Ф.Ващенко. – Автореф. канд. пед. наук, - Одеса, 1996 – 24 с.

11. Венгер Л.А., Мухина В.С. Психология [учебное пособие] / Л.А.Венгер, В.С.Мухина. – М.: Просвещение, 1988. - 336 с.
12. Гавриш Н. Розвиток мовлення: розв'язуємо актуальні проблеми [Текст] / Наталія Гавриш // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2019. – № 3. – С. 36-44.
13. Гавриш Н. Розвиток мовлення: розв'язуємо актуальні проблеми [Текст] / Наталія Гавриш // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2019. – № 3. – С. 36-44.
14. Гавриш Н., Крутій К. Як змінювалися підходи до розвитку мовлення дітей / Наталія Гавриш, Катерина Крутій // Дошкільне виховання. – 2019. – № 10. – С. 7-10.
15. Джемула Г. Пригода у Шаховому королівстві. Сценарій розваги для дітей старшого дошкільного віку [Текст] / Галина Джемула // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2019. – № 5. – С. 67-71.
16. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В.О. Огнев'юк ; авт. кол.: Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.І. Богданець-Білоskalенко [та ін.] ; наук. ред.: Г.В. Беленька, М.А. Машовець ; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – 304 с.
17. Закон України «Про дошкільну освіту» [Електронний ресурс] / МОН України. – Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/51660/>
18. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] / МОН України. – Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/51660/>
19. Зимняя И.А. Психология слушания и говорения / И.А.Зимняя. Автореф. докт., дис. - М., 1973. - 32 с.
20. Каган Н.С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа) / Н.С.Каган. – М.: Политиздат., 1974. - 328 с.
21. Калмикова Л.О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностично-розвивальний комплекс : навч.-

метод. посіб. / Л.О. Калмикова. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2016. – 384 с.

22. Кахаєва Л. Є., Кузнєцова Л. О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників [Текст] / Л.Є. Кахаєва, Л.О. Кузнєцова. – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 143 с.

23. Кондратенко Р.В. Діагностичний супровід розвитку та виховання старших дошкільників : навчально-методичний посібник / Р.В.Кондратенко, В.Ф.Олійник, І.В.Онищенко ; за заг.ред. В.Ф.Олійник. – Кривий Ріг : КПІ, 2015. – 224 с.

24. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.П.Проколієнко. – К: Рад. школа., 1989.- 608 с.

25. Крутій К. Л. Діагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку / К. Л. Крутій. – Запоріжжя : ЛПІС. Лтд, 2005. – 208 с.

26. Крутій К. Технологія діяльнісного підходу до навчання мови і розвитку мовлення дітей дошкільного віку / Катерина Крутій // Дошкільна освіта. – 2005. – № 4 (10). – С. 35–47.

27. Леонтьєв А.Н. Деятельность, сознание, личность / А.Н.Леонтьев. – М. : Просвещение, 1975. - 302с.

28. Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку [Текст] / Н.І.Луцан. – Одеса: ПНЦ АПН України – СВД М.П.Черкасов, 2005. – 319 с.

29. Люблінська Г.О. Дитяча психологія / Г.О.Люблінська. – К. : Вища школа, 1974. – 355с.

30. Новий тлумачний словник української мови у 3-х т., – К. : Аконіт, Т.1, 2001. – 926с.

31. Педагогічний словник. / Під ред. Семена Гончаренка. – К.: Либідь, 1997.- 326 с.

32. Полєвікова О.Б., Швець Т.А. Основи шахів і шашок – дошкільникам / О.Б. Полєвікова, Т.А. Швець. – Х. : Вид.група «Основа». 2019. – 126 с.

33. Полевикова О.Б., Швець Т.А. Презентация методического пособия «Основы шашек и шахмат — дошкольникам» // Материалы X Междунар. научно-практ. семинара «Дошкольное образование: опыт, проблемы, перспективы» 28 марта 2019 г. г.Барановичи, Респ. Беларусь / М-во образования Респ.Беларусь, учреждение образования «Барановичский государственный университет»; фак.педагогики и психологии; каф.дошк.образования и технологий; гл.ред.: Н.Г,Дубешко. – Барановичи: ИП Хохол Е.Г., 2019. – С.246-248.

34. Про застосування державної мови в освітньому процесі. Лист МОН України від 17.09.19 № 1/9-581 // Дошкільне виховання. – 2019. – № 10. – С. 1-2.

35. Семизорова В.В. «Мудрі шахи». Програма та методичні рекомендації з навчання дітей старшого дошкільного віку гри в шахи / В. В. Семизорова, О. І. Духновська, Л. Ю. Пащенко. – Тернопіль : Мандрівець, 2015 – 72 с.

36. Славина Л.С. Понимание устного рассказа детьми раннего возраста // Известия АПН РСФСР, 1947 г.- с. 92-130.

37. Словарь по этике / Под ред. И.С.Кона. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1983. – 445с.

38. Словник-довідник з української лінгводидактики : [навч. посібн.] / Кол. авторів за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2015. – 320 с.

39. Трифонова О.С. Формування мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку : [монографія] / Олена Сергіївна Трифонова. – Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2012. – 467 с.

40. Хто ховається в слоні? До Міжнародного дня шахів [Текст] // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2019. – № 5. – С. 65-66.

41. Эльконин Д.Б. Психология игры / Д.Б.Эльконин. – М.: Педагогика, 1978. – 304 с.

42. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника / Д.Б.Эльконин. – М.: Знание, 1974.- 64с.

ДОДАТКИ
ДОДАТОК А
ПЕРСПЕКТИВНИЙ ПЛАН НАВЧАННЯ ДОШКІЛЬНЯТ ОСНОВ
ГРИ В ШАХИ

Перший рік навчання

Планом передбачається 33 шахових заняття (одне заняття на тиждень). Навчальний курс налічує шість тем. На кожному з занять опрацьовується елементарний шаховий матеріал із поглибленим опрацюванням окремих тем. Основний акцент на заняттях робиться на детальному вивченні сили і слабкості кожної шахової фігури, її ігрових можливостей. У програмі передбачено, щоб уже на першому етапі навчання діти могли самі оцінювати порівняльну силу шахових фігур, робити висновки про те, що тура, наприклад, сильніша за коня, а ферзь сильніший тури. Тривалість заняття – 30 хвилин.

Заняття 1. ШАХІВНИЦЯ. Знайомство з шахівницею. Білі і чорні поля. Чергування білих і чорних полів на шахівниці. Шахова дошка і шахові поля квадратні.

Заняття 2. ШАХІВНИЦЯ. Розташування дошки між партнерами. Горизонтальна лінія. Кількість полів у горизонталі. Кількість горизонталей на дошці. Вертикальна лінія. Кількість полів у вертикалі. Кількість вертикалей на дошці. Чергування білих і чорних полів у горизонталі і вертикалі. Дидактичні завдання та ігри «Горизонталь», «Вертикаль».

Заняття 3. ШАХІВНИЦЯ. Діагональ. Відмінність діагоналі від горизонталі і вертикалі. Кількість полів у діагоналі. Велика біла і велика чорна діагоналі. Короткі діагоналі. Центр. Форма центру. Кількість полів у центрі.

Заняття 4. ШАХОВІ ФІГУРИ. Білі і чорні. Тура, слон, ферзь, кінь, пішак, король. Дидактичні завдання та ігри «Чарівний мішечок»,

«Упізнайко», «Секретна фігура», «Відгадай», «Що спільного?», «Велика і маленька».

Заняття 5. ПОЧАТКОВЕ ПОЛОЖЕННЯ. Розстановка фігур перед шаховою партією. Правило: «Ферзь любить свій колір». Зв'язок між горизонталями, вертикалями, діагоналями і початковим становищем фігур. Дидактичні завдання та ігри «Мішечок», «Та й немає», «М'яч».

Заняття 6. ТУРА. Місце тури в початковому положенні. Хід тури. Взяття. Дидактичні завдання та ігри «Лабіринт», «Перехитри вартових», «Один у полі воїн», «Найкоротший шлях».

Заняття 7. ТУРА. Дидактичні ігри «Захоплення контрольного поля», «Захист контрольного поля», «Гра на знищення» (тура проти тури, дві тури проти однієї, дві тури проти двох), «Обмеження рухливості».

Заняття 8. СЛОН. Місце слона в початковому положенні. Хід слона, взяття. Білі і чорні слони. Різнокольорові і одноколірні слони. Якість. Легка і важка фігура. Дидактичні завдання «Лабіринт», «Перехитри вартових», «Один у полі воїн», «Найкоротший шлях».

Заняття 9. СЛОН. Дидактичні ігри «Захоплення контрольного поля», «Захист контрольного поля», «Гра на знищення» (слон проти слона, два слона проти одного, два слона проти двох), «Обмеження рухливості».

Заняття 10. ТУРА ПРОТИ СЛОНА. Дидактичні завдання «Перехитри вартових», «Зніми вартових», «Атака ворожої фігури», «Подвійний удар», «Взяття», «Захист», «Виграй фігуру». Термін «стояти під боєм». Дидактичні ігри «Захоплення контрольного поля», «Захист контрольного поля», «Гра на знищення» (тура проти слона, дві тури проти слона, тура проти двох слонів, дві тури проти двох слонів, складні положення), «Обмеження рухливості».

Заняття 11. ФЕРЗЬ. Місце ферзя в початковому положенні. Хід ферзя, взяття. Ферзь – важка фігура. Дидактичні завдання «Лабіринт», «Перехитри вартових», «Один у полі воїн», «Найкоротший шлях».

Заняття 12. ФЕРЗЬ. Дидактичні ігри «Захоплення контрольного поля», «Захист контрольного поля», «Гра на знищення» (ферзь проти ферзя), «Обмеження рухливості».

Заняття 13. ФЕРЗЬ ПРОТИ ТУРИ І СЛОНА. Дидактичні завдання «Перехитри вартових», «Зніми вартових», «Атака ворожої фігури», «Подвійний удар», «Взяття», «Виграй фігуру». Дидактичні ігри «Захоплення контрольного поля», «Захист контрольного поля», «Гра на знищення» (ферзь проти тури, ферзь проти слона, ферзь проти тури і слона, складні положення), «Обмеження рухливості».

Заняття 14. КІНЬ. Місце коня в початковому положенні. Хід коня, взяття. Кінь – легка фігура. Дидактичні завдання «Лабіринт», «Перехитри вартових», «Один у полі воїн», «Найкоротший шлях».

Заняття 15. КІНЬ. Дидактичні ігри «Захоплення контрольного поля», «Гра на знищення» (кінь проти коня, два коня проти одного, один кінь проти двох, два коня проти двох), «Обмеження рухливості».

Заняття 16. КІНЬ ПРОТИ ферзя, тури, СЛОНА. Дидактичні завдання «Перехитри вартових», «Зніми вартових», «Атака ворожої фігури», «Подвійний удар», «Взяття», «Захист», «Виграй фігуру». Дидактичні ігри «Захоплення контрольного поля», «Гра на знищення» (кінь проти ферзя, кінь проти тури, кінь проти слона, складні положення), «Обмеження рухливості».

Заняття 17. ПІШАКИ. Місце пішаків у початковому положенні. Хід пішака, взяття. Взяття на проході. Перетворення пішака. Дидактичні завдання «Лабіринт», «Один у полі воїн».

Заняття 18. ПІШАКИ. Дидактичні ігри «Гра на знищення» (пішак проти пішака, два пішака проти одного, один пішак проти двох, два пішака проти двох, положення з багатьма пішаками), «Обмеження рухливості».

Заняття 19. ПІШАК ПРОТИ ФЕРЗЯ, ТУРИ, КОНЯ, СЛОНА. Дидактичні завдання «Перехитри вартових», і «Атака ворожої фігури»,

«Подвійний удар», «Взяття», «Захист», дидактичні ігри «Гра на знищення» (пішак проти ферзя, пішак проти тури, пішак проти слона, пішак проти коня, складні положення), «Обмеження рухливості».

Заняття 20. КОРОЛЬ. Місце короля в початковому положенні. Хід короля, взяття. Короля не б'ють, але і під бій його ставити не можна. Дидактичні завдання «Лабіринт», «Перехитри вартових», «Один у полі воїн», «Найкоротший шлях». Дидактична гра «Гра на знищення» (король проти короля).

Заняття 21. КОРОЛЬ ПРОТИ ІНШИХ ФІГУР. Дидактичні завдання «Перехитри вартових», «Зніми вартових», «Атака ворожої фігури», «Подвійний удар», «Взяття». Дидактичні ігри «Захоплення контрольного поля», «Захист контрольного поля», «Гра на знищення» (король проти ферзя, король проти тури, король проти слона, король проти коня, король проти пішака), «Обмеження рухливості».

Заняття 22. ШАХ. Шах ферзем, турою, слоном, конем, пішаком. Захист від шаха. Дидактичні завдання «Шах або НЕ шах», «Дай шах», «П'ять шахів», «Захист від шаха».

Заняття 23. ШАХ. Відкритий шах. Подвійний шах. Дидактичні завдання «Дай відкритий шах», «Дай подвійний шах».

Заняття 24. МАТ. Мета гри. Мат ферзем, турою, слоном, конем, пішаком. Дидактичне завдання «Мат або НЕ мат».

Заняття 25. МАТ. Мат в один хід. Мат в один хід ферзем, турою, слоном, конем, пішаком (прості приклади). Дидактичне завдання «Мат в один хід».

Заняття 26. МАТ. Мат в один хід: складні приклади з великою кількістю шахових фігур. Дидактичне завдання «Дай мат в один хід».

Заняття 27. НІЧИЯ, ПАТ. Відмінність пата від мату. Варіанти нічиєї. Приклади на пат. Дидактичне завдання «Пат або НЕ пат».

Заняття 28. РОКІРОВКИ. Довга і коротка рокіровка. Правила рокіровки. Дидактичне завдання «Рокіровка».

Заняття 29. ШАХОВА ПАРТІЯ. Гра усіма фігурами з початкового положення (без пояснень про те, як краще починати шахову партію). Дидактична гра «Два ходи».

Заняття 30. ШАХОВА ПАРТІЯ. Найзагальніші рекомендації про принципи розігрування дебюту. Гра усіма фігурами з початкового положення.

Заняття 31. ШАХОВА ПАРТІЯ. Демонстрація коротких партій. Гра усіма фігурами з початкового положення.

Заняття 32, 33. Повторення програмового матеріалу.

Другий рік навчання

Передбачено 33 навчальних заняття, по одному на тиждень. Якщо на першому році навчання значна частина часу приділялася вивченню сили і слабкості кожної шахової фігури, то тепер чимало занять присвячено найпростішим методам реалізації матеріальної і позиційної переваги. Важливим досягненням в оволодінні шаховими основами з'явиться вміння дітей ставити мат.

Навчальний курс налічує шість тем: коротка історія шахів, шахова нотація, цінність шахових фігур, техніка матування самотнього короля, досягнення мату без жертви матеріалу, шахова комбінація.

Заняття 1. ПОВТОРЕННЯ ПРОЙДЕНОГО МАТЕРІАЛУ. Поля, горизонталь, вертикаль, діагональ, центр. Ходи шахових фігур. Шах, мат, пат. Початкове положення. Ігрова практика (гра усіма фігурами з початкового положення).

Заняття 2. ПОВТОРЕННЯ ПРОЙДЕНОГО МАТЕРІАЛУ. Рокіровка. Взяття на проході. Перетворення пішака. Варіанти нічиєю. Найзагальніші рекомендації про принципи розігрування дебюту. Завдання на мат в один хід. Демонстрація коротких партій. Ігрова практика.

Заняття 3. КОРОТКА ІСТОРІЯ ШАХІВ. Походження шахів.

Легенди про шахи. Ігрова практика.

Заняття 4. ШАХОВА НОТАЦІЯ. Позначення горизонталей, вертикалей, полів. Дидактичні завдання «Назвіть вертикаль», «Назвіть горизонталь», «Назвіть діагональ», «Якого кольору поле», «Хто швидше», «Бачу мету». Ігрова практика. На цьому занятті діти, роблячи хід, промовляють, яка фігура з якого поля на яке йде.

Заняття 5. ШАХОВА НОТАЦІЯ. Позначення шахових фігур і термінів. Запис початкового положення. Коротка і повна шахова нотація. Запис шахової партії. Ігрова практика (із записом шахової партії або фрагмента шахової партії).

Заняття 6. ЦІННІСТЬ ШАХОВИХ ФІГУР. Цінність фігур. Порівняльна сила фігур.

Заняття 7. ЦІННІСТЬ ШАХОВИХ ФІГУР. Досягнення матеріальної переваги. Дидактичне завдання «Виграш матеріалу» (виграш тури, слона, коня). Ігрова практика.

Заняття 8. ЦІННІСТЬ ШАХОВИХ ФІГУР. Досягнення матеріальної переваги. Дидактичне завдання «Виграш матеріалу» (виграш пішака). Способи захисту. Дидактичне завдання «Захист» (знищення атакуючої фігури, догляд з-під бою). Ігрова практика.

Заняття 9. ЦІННІСТЬ ШАХОВИХ ФІГУР. Захист. Дидактичне завдання «Захист» (захист атакуючої фігури іншою своєю фігурою, перекриття, контратака). Ігрова практика.

Заняття 10. ТЕХНІКА МАТУВАННЯ ОДИНОКОГО КОРОЛЯ. Дві тури проти короля. Дидактичні завдання «Шах або мат», «Мат або пат», «Мат в один хід», «На крайню лінію», «У кут», «Обмеження короля», «Мат у два ходи». Ігрова практика.

Заняття 11. ТЕХНІКА МАТУВАННЯ ОДИНОКОГО КОРОЛЯ. Ферзь і тура проти короля. Дидактичні завдання «Шах або мат», «Мат або

пат», «Мат в один хід», «На крайню лінію», «У кут», «Обмеження короля», «Мат у два ходи». Ігрова практика.

Заняття 12: ТЕХНІКА МАТУВАННЯ ОДИНОКОГО КОРОЛЯ. Ферзь і король проти короля. Дидактичні завдання «Шах або мат», «Мат або пат», «Мат в один хід», «На крайню лінію», «У кут», «Обмеження короля», «Мат у два ходи». Ігрова практика.

Заняття 13. ТЕХНІКА МАТУВАННЯ ОДИНОКОГО КОРОЛЯ. Тура і король проти короля. Дидактичні завдання «Шах або мат», «Мат або пат», «Мат в один хід», «На крайню лінію», «У кут», «Обмеження короля», «Мат у два ходи». Ігрова практика.

Заняття 14. ДОСЯГНЕННЯ МАТА БЕЗ ЖЕРТВИ МАТЕРІАЛУ. Навчальні положення на мат у два ходи в ендшпілі. Ігрова практика.

Заняття 15. ДОСЯГНЕННЯ МАТА БЕЗ ЖЕРТВИ МАТЕРІАЛУ. Навчальні положення на мат у два ходи в міттельшпілі. Дидактичне завдання «Оголоси мат у два ходи». Захист від мату. Дидактичне завдання «Захист від мату». Ігрова практика.

Заняття 16. ДОСЯГНЕННЯ МАТА БЕЗ ЖЕРТВИ МАТЕРІАЛУ. Навчальні положення на мат у два ходи в дебюті. Дидактичне завдання «Оголоси мат у два ходи». Захист від мату. Дидактичне завдання «Захист від мату». Ігрова практика.

Заняття 17. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Матові комбінації. Теми комбінацій. Тема відволікання. Дидактичне завдання «Оголоси мат у два ходи». Ігрова практика.

Заняття 18. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Матові комбінації. Тема заманювання. Дидактичне завдання «Оголоси мат у два ходи». Ігрова практика.

Заняття 19. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Матові комбінації. Тема блокування. Дидактичне завдання «Оголоси мат у два ходи». Ігрова практика.

Заняття 20. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Матові комбінації. Тема руйнування королівського прикриття. Дидактичне завдання «Оголоши мат у два ходи». Ігрова практика.

Заняття 21. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Матові комбінації. Тема звільнення простору. Тема знищення захисту. Ігрова практика.

Заняття 22. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Матові комбінації. Інші теми комбінацій і поєднання тематичних прийомів. Ігрова практика.

Заняття 23. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Комбінації, що ведуть до досягнення матеріальної переваги. Тема відволікання. Тема заманювання. Дидактичне завдання «Виграш матеріалу». Ігрова практика.

Заняття 24. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Комбінації, що ведуть до досягнення матеріальної переваги. Тема знищення захисту. Тема зв'язки. Дидактичне завдання «Виграш матеріалу». Ігрова практика.

Заняття 25. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Комбінації, що ведуть до досягнення матеріальної переваги. Тема звільнення простору. Тема перекриття. Дидактичне завдання «Виграш матеріалу». Ігрова практика.

Заняття 26. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Комбінації, що ведуть до досягнення матеріальної переваги. Тема перетворення пішака. Дидактичне завдання «Проведення пішака в ферзі». Ігрова практика.

Заняття 27. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Комбінації, що ведуть до досягнення матеріальної переваги. Поєднання тактичних прийомів. Дидактичне завдання «Виграш матеріалу». Ігрова практика.

Заняття 28. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Комбінації для досягнення нічиєї. Патові комбінації. Дидактичне завдання «Зроби нічию». Ігрова практика.

Заняття 29. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Комбінації для досягнення нічиєї. Комбінації на вічний шах. Дидактичне завдання «Зроби нічию». Ігрова практика.

Заняття 30. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Типові комбінації в дебюті. Дидактичне завдання «Проведення комбінації».

Заняття 31. ШАХОВА КОМБІНАЦІЯ. Типові комбінації в дебюті (більш складні приклади). Ігрова практика.

Заняття 32. 33. ПОВТОРЕННЯ ПРОГРАМОВОГО МАТЕРІАЛУ.

ДОДАТОК Б

КАЗКИ ПРО ШАХИ

Казка №1

Розсіяній людині доводиться нелегко. Їй непросто діяти цілеспрямовано, зосередитися на серйозній справі. Розсіяному хлопчикові Колі допоміг його друг Петрик. Яким чином?

Жив-був хлопчик Миколка Куролесов. І була у Миколки мрія – стати великим шахістом. Коля любив читати, вмів складати кросворди, а що у нього виходило найкраще – так це, звичайно ж, грати в шахи. Миколка про шахи весь час і думав. Може бути, тому він був розсіяний, а, може, й ні, хто знає?

Він міг відповісти невпопад, робити одну справу, але постійно відволікатися на інше. Миколка міг пройти половину дороги і забути куди йти.

І ось одного разу Миколка зустрів свого давнього приятеля.

– Приходь до мене ввечері додому, – сказав Миколка. – Між іншим, у нас буде мій друг, Петрик Уважний.

– Так я і є Петрик Уважний, – здивувався хлопчик.

Миколка сказав:

– Це не має значення, усе одно приходь.

Петрик подумав, що Миколці треба терміново допомогти. Але як бути? Він нікого не хоче слухати.

І Петрик придумав ось що. Він сховався до Чарівної лавки, купив чарівні шахи і замінив звичайні Коліні шахи на чарівні. Миколка сів за шахову дошку і раптом шаховий Король його запитав:

– А ти зробив домашнє завдання?

Коля підскочив на стільці і пішов робити уроки. З тих пір кожна шахова фігура нагадувала Миколці, що треба зробити ту чи іншу справу. Шахові фігури він слухався беззаперечно.

Згодом Миколка і не сідав за шахівницю, поки не зробить усі справи. До всього він почав ставитися уважніше. І в школі став зосередженіший.

Петрик домігся свого! Його друг із розсіяного знову перетворився на звичайного, уважного хлопця. А Миколка навчив Петрика грати в шахи!

Казка №2

– Намалюй нам шахову дошку, – попросив Незнайко Олівця.

Олівець задумався і сказав:

– Згадав! Вона складається з безлічі світлих і темних клітинок.

І Олівець намалював світлу клітинку.

А поруч з нею – темну клітинку.

– По-шаховому, це поля, – пояснив Незнайко. – Світлі клітини – білі поля. Темні клітини – чорні поля. Ось так, братці.

Світла і темна клітинки-поля ожили і посміхнулися.

Потім подивилися один на одного і нахмурились.

Відштовхнулися один від одного і розбіглися в різні боки.

– Поля, постривайте! – закричав Олівець. – Я ще не всю шахівницю намалював.

І Олівець почав швидко-швидко малювати білі і чорні поля. Але тільки він встигав їх закінчити, як вони теж розбігалися хто куди.

Нарешті Олівець намалював стільки клітин, скільки потрібно, і втомлено сказав веселим чоловічкам:

– Усе, тепер ловіть їх.

І веселі чоловічки з шумом і гамором почали ганятися за пустотливими клітинами-полями. Але поля спритно вислизали у Буратіно з-під носа, вислизали у Чиполіно з рук, прослизали у Незнайки поміж ніг.

Усе ж-таки всі клітини були спіймані, але встати поруч із чорними полями білі поля відмовлялися. Та й чорні поля не захотіли стати поруч із білими полями.

– Вони дуже темні, – упиралися білі поля.

– Вони дуже світлі, – пирхали чорні поля.

Тут білий король почорнів від злості, чорний король побілів від злості, і обидва короля в один голос пригрозили:

– Якщо зараз же не встанете на свої місця, ми пошукаємо іншу шахову дошку, а з вами ніхто не буде грати.

Білі і чорні поля злякалися, притулилися одне до одного, і вийшла шахівниця.

Незнайка сів із одного боку шахівниці, інші веселі чоловічки розташувалися з іншого боку шахівниці.

– Зараз ми з вами противники, братці. Адже в шахи грають гравці-противники. Праве поле у мене біле, – значить, шахівниця між нами лежить правильно.

Тут полям набридло стояти, притиснувшись один до одного, і вони знову розбіглися по кутках.

Ото ж бо знову була робота веселим чоловічкам ловити пустотливі поля.

Казка №3

Бити чи не бити?

– А як ходить чорна тура? – запитала Дюймовочка.

– Теж по лініях, як і біла тура, – пояснив Незнайко. – Давайте поставимо на шахівницю і білу туру, і чорну туру. Якщо зараз хід чорних, то чорна тура може піти вперед, назад, направо, наліво. Перестрибнути через білу туру їй не можна, але чорна тура може побити білу і зайняти її клітку. Збиту фігуру прибираємо з дошки, більше в грі вона участі не бере.

– Ось здорово – побити, – зрадів Буратіно. – Я буду бити, я! – Він з такою силою

вдарив чорною турою по білій, що біла тура відлетіла в самий кут кімнати.

На звільнене поле Буратіно з задоволеним виглядом поставив чорну туру.

– Що ти накоїв! Їй же боляче! – закричала Дюймовочка, дбайливо підняла білу туру і погладила її.

– У шахах б'ють зовсім не так, – засмучено сказав Незнайко. – Фігуру противника акуратно знімають із шахової дошки, а свою фігуру ставлять на її місце.

– А якби був хід білих, то біла тура теж могла б побити чорну? – запитав

Лускунчик.

– Звичайно, – сказав Незнайко, повернув фігури на місце і тільки зібрався побити білою турою чорну, як Буратіно знову закричав:

– Я буду бити, я!

Але незвичайні чоловічки так строго подивилися на нього, що він почервонів і сказав:

– Нехай Дюймовочка поб'є.

– А тепер, браття, пограйте один із одним турами. Хто поб'є туру противника, той і виграв.

Першими за шахівницю сіли Петрушка і Чиполіно. Вони поставили тури в протилежні кути шахівниці і почали грати.

Петрушка підняв над дошкою білу туру і переставив її вперед, через всю дошку в кут навпаки.

Чиполіно помітив помилку Петрушки і відразу ж побив своєю чорною турою білу.

– Тьху ти, Петрушка. Немає у тебе здібностей до шахів! Ну хіба можна підставляти свою туру під бій? Треба уважно дивитися, щоб твою фігуру не побили, – похитав головою Незнайка.

– Я просто не в той кут турою пішов, – виправдовувався Петрушка. – Давайте повернемо фігури назад. Білу і чорну тури знову поставили на шахову дошку, і Петрушка пішов білою турою в інший кут.

Чиполіно гикнув і знову побив білу туру.

Потім зіграли Мурзилка і Лускунчик. Вони грали не поспішаючи, довго роздумуючи над кожним ходом, вибираючи такі ходи, щоб їх тура не потрапила під бій тури противника. І гра закінчилася внічию – ніхто ні у кого туру не побив.

– Тепер грають Буратіно і Дюймовочка, – сказав Незнайко. – У Буратіно буде одна біла тура, а у Дюймовочки – дві чорні.

– Хто поб'є всі тури противника, той і виграв, – пояснив Незнайко.

– Ха-ха-ха! Чи виграю я, розумненький-розсудливенький! – засміявся Буратіно і, не роздумуючи, побив чорну туру.

Дюймовочка посміхнулася і побила своєю чорною турою білу туру Буратіно.

– Перемога Дюймовочки, – сказав Незнайко. – Думати треба, Буратіно, думати. Не можна було бити чорну туру, треба було відійти своєї турою з-під бою, і Дюймовочка ні за що б тебе не обіграла.

– А я думав, бити в шахах обов'язково, – здивувався Буратіно.

– Ні, – пояснив Незнайко. – Можна бити, можна і не бити. Треба шукати кращий хід.

ДОДАТОК В

ДИДАКТИЧНІ ШАХОВІ ІГРИ ТА ЗАВДАННЯ

«**Горизонталь**». Грають двоє по черзі; заповнюють одну з горизонтальних ліній шахівниці кубиками (пішаками тощо).

«**Вертикаль**». Те ж саме, але заповнюється одна з вертикальних ліній шахівниці.

«**Діагональ**». Те ж саме, але заповнюється одна з діагоналей шахівниці.

«**Назви вертикаль**». Педагог показує одну з вертикалей, діти мають назвати її. Так вони називають усі вертикалі. Потім педагог запитує: «На якій вертикалі в початковій позиції стоять королі? Ферзі? Королівські слони? Ферзі? Тури?» тощо.

«**Назви горизонталь**». Це завдання подібне до попереднього, але діти виявляють горизонталь.
(Наприклад: «Друга горизонталь»).

«**Назви діагональ**». А тут визначається діагональ. (Наприклад: «Діагональ e1 - a5»).

«**Якого кольору поле?**» Вихователь називає будь-яке поле і просить визначити його колір.

«**Хто швидше**». До дошки викликають двоє дітей, і педагог пропонує їм знайти на демонстраційній дошці певне поле. Виграє той, хто зробить це швидше.

«**Вгадай-но**». Педагог словесно описує одну з шахових фігур, діти мусять здогадатися, що це за фігура.

«**Секретна фігура**». Усі фігури стоять на столі педагога в один ряд, діти по черзі називають усі шахові фігури, окрім «секретної», яка вибирається заздалегідь; замість назви цієї фігури треба сказати: «Секрет».

«Вгадай». Педагог загадує про себе одну з фігур, а діти по черзі намагаються вгадати, яку фігуру загадали.

«Що спільного?» Педагог бере дві шахові фігури і запитує дітей, чим вони схожі одна на одну. Чим відрізняються? (Кольором, формою.)

«Велика і маленька». На столі шість різних фігур. Діти називають найвищу фігуру і ставлять її у бік. Завдання: вишукувати всі фігури за висотою.

«Торбинка». Учні по одній виймають із мішечка шахові фігури і поступово розставляють на початкову позицію.

«Так і ні». Педагог бере дві шахові фігурки і запитує дітей, чи стоять ці фігури поруч у початковому положенні.

«М'яч». Педагог вимовляє якусь фразу про початковому положенні, наприклад: «Тура стоїть у кутку», і кидає м'яч комусь із дітей. Якщо твердження вірне, то м'яч слід зловити.

«Хто сильніший». Педагог показує дітям дві фігури і запитує: «Яка фігура сильніша? На скільки?»

«Обидві армії рівні». Педагог ставить на столі від однієї до чотирьох фігур і просить дітей розташувати на своїх шахових дошках інші набори фігур так, щоб суми очок в арміях педагога і дітей були рівні.

«Виграш матеріалу». Педагог розставляє на демонстраційній дошці навчальні положення, у яких білі мають досягти матеріальної переваги.

«Захист». У навчальних положеннях варто знайти хід, що дозволяє зберегти матеріальну рівність.

«Купа мала». Усі шахові фігури лежать у купі. Педагог закриває очі, бере котрусь із фігур і обмацує її. Обрану шахову фігуру навмисне називає неправильно, відкриває очі і запитує дитину: «Так?». Дитина поправляє вас. Потім дорослий і дитина міняються ролями.

«Школа». Шахівницю перевертають клітинами вниз, в поглиблення ставлять шахові фігури і кажуть дитині: «Це твої учні. Як звуть цього учня? .. А цього? ...»

«Колір». Дитину просять поставити в ряд всі білі або всі чорні шахові фігури. Коли вона виконає завдання, міняються ролями і, маючи в своєму розпорядженні один біля одного білі фігури, «помилково» ставлять там же одну-дві чорні шахові фігури. Дитина має помітити вашу помилку і вказати на неї.

«Ряд». Запропонуйте дитині поставити в один ряд пішаків; коней; слонів; тури; ферзів; королів. Потім дитина сама має попросити про це вас і проконтролювати виконання завдання.

«Піраміда». Порадьте дитині на білу туру поставити чорну, потім знову білу і чорну, а на самий верх білого пішака. Запитайте у дитини, чи не можна побудувати піраміду з інших фігур.

«За зростанням». Попросіть дитину за зростанням розставити шість різних шахових фігур одного кольору, називаючи ці фігури.

«Доганялки». Виберіть одну з білих фігур, наприклад, пішака, імітуйте його біг по столу. Після цього запропонуйте дитині вибрати і назвати яку-небудь чорну фігуру і пуститися їй навздогін за вашою фігурою. Нехай ваша шахова фігура «біжить» не дуже швидко, і фігура малюка її наздожене. Потім помінятися ролями.

«Схованки». Сховайте в кімнаті кілька шахових фігур. Дитина має знайти їх і назвати. Потім фігури ховає дитина. Правда, в цьому випадку ви ризикуєте залишитися з неповним комплектом шахових фігур.

«Хто швидше?». Усі шахові фігури лежать на столі. Запропонуйте дитині позмагатися з вами в такій грі: хто швидше збере в певному місці дві-три однакові шахові фігури.

«Над головою». Назвіть якусь шахову фігуру. Дитина мусить швидко знайти її і підняти над головою.

«На стільці». Поставте на стілець якусь шахову фігуру. По різні боки від стільця, але на рівній відстані від нього встаньте з дитиною. Долічіть до трьох і на рахунок «три» біжіть до стільця. Той, хто першим схопить шахову фігуру, має назвати її.

«Чарівний мішечок». По черзі ховайте в непрозорому мішечку шахові фігури і просіть малюка на дотик визначити, яка фігура захована. Для більшого ефекту дозвольте і дитині ховати фігури, а самі вгадуйте, яка фігура в мішечку. Іноді ви «не вгадаєте», і малюк із захопленням називатиме вашу помилку. В іншому варіанті гри в мішечок ховаються всі фігури відразу, і дитина на дотик шукає певну фігуру.

«Шаховий теремок». Зробіть із дерев'яної шахівниці «теремок». Сюди, слідуючи казковим сюжетом, по черзі забігатимуть шість різних білих фігур: від пішака до короля. Король може залізти на «теремок» і зламати його, а інші фігури допоможуть «теремок» «побудувати» – підняти.

«Шаховий колобок». Дидактичну гру-інсценізацію казки «Колобок» можна провести так: «дід» – король, «баба» – ферзь, «заєць» – пішак, «лисиця» – кінь, «вовк» – слон, «ведмідь» – тура, а колобок – кулька або клубок.

Малюк має назвати всі шахові фігури, від яких тікає колобок. Але в кінці казки «лисиця» колобка не з'їсть – колобок від неї втече.

«Шахова ріпка». Посадіть «ріпку» – клубок. Біля нього малюк за зростанням вибудовує білі або чорні фігури, пояснюючи: дід – це король, баба – ферзь, внучка – слон, Жучка – кінь, кішка – тура, мишка – пішак.

«Велика і маленька». Поставте перед дитиною шість різних шахових фігур. Попросіть вибрати найвищу, назвати її, відставити убік. Потім дитина виділить найвищу з решти фігур тощо.

«Заборонена фігура». Поставте шахові фігури перед дитиною в один ряд. На ваше прохання вона буде називати ті фігури, що показують, окрім «забороненої», яка вибирається заздалегідь. Замість назви

«заборонена» фігура треба сказати «секрет». Потім помінятися ролями і, називаючи фігури, на які вказує малюк, іноді «помилятися». Якщо дитина не помітить вашу помилку, самі вкажіть на неї.

«Що спільного?». Візьміть дві будь-які шахові фігури і запитайте дитину: «Чим вони схожі? Чим відрізняються?» (Кольором, формою).

«Білі і чорні». У безладді поставте на столі по шість різних білих і чорних фігур. Починаючи дидактичну гру, відставте у бік одну з фігур, називаючи її і її колір. Наприклад: «Біла тура». Дитина продовжує гру і має вибрати шахову фігуру іншої назви і кольору (така умова), обов'язково називаючи її.

Наприклад: «Чорний король». Потім нову шахову фігуру уявляєте ви і т. д.

«Упізнайко». Загадайте якусь шахову фігуру і сховайте її в кулаці. Запропонуйте дитині здогадатися, що це за фігура. Коли дитина назве загадану фігуру, нову фігуру ховає вона сама (найкраще за спиною) і т. д.

«Прибери таку ж». Усі шахові фігури стоять або лежать на столі. Приберіть одну з фігур до коробки. Попросіть дитину назвати цю фігуру і покласти в коробку іншу аналогічну шахову фігуру і т. д.

«Повна хата». Повний набір шахових фігур розташовується на столі. Поруч клітинами вниз лежить розкрита шахівниця (або коробка для фігур). Запропонуйте дитині взяти одну з шахових фігур, назвати її і укласти «спати» в коробку або шахову дошку. Наступну фігуру укладаєте ви. І так далі, поки всі шахові фігури не опиняться в коробці. Після цього дитина закриває коробку або шахову дошку.

Останні дві дидактичні гри призначені для того, щоб зробити процес збору шахових фігур після закінчення заняття досить цікавим.

Для проведення індивідуальних занять найефективніші такі дидактичні ігри-завдання: «Чарівний мішечок», «Шаховий теремок», «Шаховий колобок», «Шахова ріпка», «Заборонена фігура», «Упізнайко», «Піраміда», «Схованки», «Догонялки», «Школа», «Повна хата».

Під час проведення групових занять можна порекомендувати ігри-завдання: «Хто швидше?», «На стільці», «Над головою», «Ряд», «Білі і чорні», «Що спільного?», «Велика і маленька», «Заборонена фігура», «Чарівний мішечок», «Шаховий теремок», «Шаховий колобок», «Шахова ріпка».

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Чуришан Олена Леонівна
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____ (дата)

Чуришан О.Л. (підпис)

Чуришан О.Л. (ім'я, прізвище)

ДОДАТОК Д

ДОВІДКА

про перевірку на текстові збіги у Науковій бібліотеці

кваліфікаційної роботи СВО Бакалавр

спеціальності 012 Дошкільна освіта (заочна форма)

Автор роботи	Чучман О.
Назва роботи	Формування оцінно-етичних суджень у старших дошкільників під час гри в шахи
Факультет	Педагогічний факультет
Науковий керівник	доцент Полєвікова О.Б.
Роботу перевірено за допомогою програмного засобу	Unicheck
Ідентифікаційний номер роботи	ID файлу: 1002522709
Результати перевірки	Схожість 39,9%

Директорка Наукової бібліотеки
АРУСТАМОВА

Нателла

Бібліотекарка I категорії

Стефанія Соболь